

HRVATSKO SREDNJOVJEKOVLJE IZMEĐU
TRADICIONALNE I DRUŠTVENE
POVIJESTI*Tomislav Raukar*

I.

1. Ako se danas, tri desetljeća nakon pojave prvog izdanja »Historije naroda Jugoslavije« (prva knjiga 1953; druga knjiga 1959), čini konačno sazrelim zaključak da svakako valja obnoviti rad na toj sintezi i da je to jedan od najvažnijih zadataka naše historiografije, onda na samom početku takva rada nužno valja postaviti ključno pitanje: kako bi prva knjiga »Historije naroda i narodnosti Jugoslavije«, s ponešto dopunjenim naslovom spram onoga iz 1953, danas trebala izgledati, ili: kakve zahtjeve njezinom tekstu danas smijemo postaviti? To pitanje, dakako, ovisi o drugom, jednako važnom, pitanju: kako danas kritički ocjenjujemo prvo izdanje »Historije naroda Jugoslavije I« iz 1953, odnosno, treba li ono i danas biti našim odlučujućim uzorom ili bi novo izdanje, možda, moralo uvažiti historiografski razvoj u protekla tri desetljeća i, napose, metodološke postupke suvremene povijesne znanosti?

Cjelokupan pristup prvoj knjizi »Historije naroda i narodnosti Jugoslavije« ovisi o odgovoru na ta dva ključna pitanja. Ne samo da će taj odgovor pouzdano uputiti na opseg našega napredovanja ili zastoja, nego jedino na taj način možemo razriješiti dilemu koja se pred nas nužno mora postaviti: hoće li novo izdanje prve knjige biti samo popravljeno/dopunjeno tekst izdanja iz 1953. ili bi valjalo pisati sasvim novi i metodološki drugačiji prikaz o srednjovjekovnoj povijesti naših naroda do početka XVI. stoljeća?

Pristupajući, najprije, kritičkom vrednovanju prve knjige »Historije naroda Jugoslavije«, želio bih istaknuti da taj postupak mora biti pažljiv, odnosno da prije svega mora uvažiti historiografsku epohu, prvo poratno desetljeće, i okolnosti u kojima je to izdanje iz 1953. pripremano i tiskano. Jer, u historiografiji je mnogo lakše razarati postojeće, dakle prvu knjigu koja je već trećinu stoljeća pred nama, nego podizati novo. To znači da smo u kritičkom razlaganju dužni upozoriti na veliku, prijelomnu važnost tog izdanja za razvoj naše historiografije, a nedostatke te knjige prije svega shvatiti kao uporišne točke u oblikovanju metodološke osnovice za rad na »Historiji naroda i narodnosti Jugoslavije« danas.

2. Na početku nekoliko riječi o sadržajnoj strukturi prve knjige. Ukupan opseg, prema zagrebačkom izdanju, od 877 strana podijeljen je u četiri dijela i 14 poglavlja. Prva dva dijela, odnosno prva tri poglavlja (1—109),

opisuju razvoj našega prostora od pretpovijesti, preko antičke epohe do naseljavanja Slavena i seobe Hrvata i Srba na Balkanski poluotok. Ta poglavlja uvode čitatelja u treći i četvrti dio, u kojima je obrađena srednjovjekovna povijest naših naroda. Treći dio nosi naslov: »Jugoslavenski narodi u ranofeudalno doba (VII. do XII. stoljeće)« (111—325), a četvrti dio: »Jugoslavenski narodi u doba razvijenog feudalizma (XII. do XVI. stoljeće)« (327—877). Treći se dio sastoji od pet poglavlja (4—8), a četvrti od šest poglavlja (9—14). Prva poglavlja trećeg i četvrtog dijela (četvrto i deveto poglavlje) imaju uvodno obilježje u ranofeudalno i razvijenofeudalno doba na kojima struktura teksta počiva, pa je to istaknuto i u njihovim nazivama (Uvod). Oba ta Uvoda sadrže podatke o društvenom i gospodarskom razvoju Evrope (do XII. i od XII. do kraja XV. st.), a zatim opće smjernice u razvoju južnoslavenskih naroda. Preostala poglavlja opisuju povijest naših naroda/država i Dubrovnika. Treći dio se sastoji od ovih poglavlja (5—8): »Slovenci u ranofeudalno doba« (137—176), »Hrvatske zemlje u ranofeudalno doba« (177—244), »Srpske zemlje u ranofeudalno doba« (245—278) i »Makedonci u ranofeudalno doba« (279—325). Preostala poglavlja četvrtog dijela (10—14) imaju redom ove nazive: »Srpske feudalne države i Makedonija od sredine XII. st. do propasti« (353—560), »Bosanska feudalna država od XII. do XV. st.« (561—628), »Dubrovnik od postanka do kraja XV. stoljeća« (629—667), »Hrvatska od XII. do XVI. stoljeća« (669—812) i »Slovenci od XII. do XV. stoljeća« (813—877).

Ne ulazeći ovdje u bilo kakvo razlaganje o prikazima povijesti drugih naroda Jugoslavije u navedenoj sadržajnoj strukturi, zadržao bih se samo na prikazu o hrvatskoj povijesti srednjega vijeka u izdanju iz 1953.

3. Upozorio bih odmah i o tome više ne bih govorio da je prostor/opseg što ga u prvoj knjizi »Historije naroda Jugoslavije« zauzima prikaz o hrvatskoj povijesti srednjega vijeka zadovoljavajući. Na nju se odnose tri poglavlja: šesto (Hrvatske zemlje u ranofeudalno doba), dvanaesto (Dubrovnik od postanka do kraja XV. stoljeća), u značenju koje se točnije određuje u drugom dijelu ovog priloga, i trinaesto (Hrvatska od XII. do XVI. stoljeća), s jednom četvrtinom cjelokupnog teksta u prvoj knjizi. To je primjereno složenosti hrvatskoga srednjovjekovlja i takav omjer valja zadržati i u novom izdanju.

Ali, ocjena znanstvene vrijednosti tekstova o hrvatskoj povijesti u prvoj knjizi »Historije naroda Jugoslavije«, nažalost, bitno je drugačija. U usporedbi s prikazima o povijesti drugih jugoslavenskih naroda, prije svega s onim koji opisuju razvoj slovenskih zemalja i koji je još i danas najbliži metodološkim gledištima suvremene povijesne znanosti, tekst o hrvatskoj povijesti srednjega vijeka svakako je jedan od najslabijih, pa, moglo bi se reći i najslabiji, a sasvim sigurno znanstveno nezadovoljavajući. U poglavlji-
ma koja se odnose na hrvatski srednji vijek dobri su tekstovi, dakako, u ocjeni koja uvažava doba njihova postanka, veoma rijetki. Takvom su iznimkom oni odjeljci 13. poglavlja koje je pisao Jaroslav Šidak jer nose jak pečat njegova načina pisanja i njegove stilističke ozbiljnosti, a osim toga, u nekim su dijelovima ti odjeljci od svih tekstova u čitavoj knjizi i danas jedni od najsuvremenijih. Lijep je primjer 17. odjeljak 13. poglavlja (Društvene promjene u Hrvatskoj na kraju XV. i na početku XVI. st.), u kojemu je

izričaj o »društvenim promjenama« prvi put uopće upotrijebljen, barem u sintezama o hrvatskom srednjovjekovlju. Ipak, tekst o hrvatskoj povijesti srednjega vijeka u »Historiji naroda Jugoslavije I«, valja to kazati jasno i određeno, u cjelini je zastario, vrsnoćom neujednačen i metodološki sasvim prevladan.

4. Metodološke slabosti prikaza o hrvatskoj povijesti srednjega vijeka posljedica su njegove dvostruke neujednačenosti: heterogenosti autorâ i heterogenosti u strukturi prikaza.

Uspoređujući tekstove pojedinih autora o hrvatskoj povijesti srednjega vijeka primjetne su jake razlike u vrsnoći njihovih tekstova, što je bila posljedica suprotnosti u njihovim metodološkim gledištima. Ali, od te neujednačenosti u vrsnoći pojedinih autora mnogo je važnija krajnja strukturalna heterogenost čitava teksta o hrvatskom srednjovjekovlju. O tom će pitanju ovdje i biti najviše riječi, jer o njemu i ovisi kritička ocjena »Historije naroda Jugoslavije I«, dakako, s gledišta prikaza o hrvatskoj povijesti srednjega vijeka.

Već je i najpovršnijim pogledom na tekst koji obrađuje hrvatski srednji vijek neprijeporno jasno da odgovarajuća poglavlja i njihove odjeljke nije spajao bilo kakav cjelovit pogled na hrvatsko srednjovjekovlje. Prikaz o hrvatskoj povijesti nije se temeljio na promišljenoj koncepciji i tumačenjima njezina razvoja jer je, dijelom i zbog neujednačenosti u vrsnoći autorâ, veoma skromno, gotovo nikako, uočavao i upozoravao na razvojne smjernice, na krajnju složenost i dubinske promjene u povijesti hrvatskoga srednjovjekovnoga društva. Razumije se, valja istaknuti da je odsutnost sinteze i uočavanja cjelovitosti bila, doduše, najjače prisutna u prikazu o hrvatskom srednjovjekovlju koje je od svih povijesti naroda Jugoslavije u srednjem vijeku ionako bilo razvojno najosjetljivije i najsloženije, pa je temeljni kriterij vrsnoće svakoga teksta o hrvatskoj povijesti srednjega vijeka upravo stupanj sinteze o njoj, ali valja kazati i to da je nedovoljno uočavanje cjeline razvoja i oskudno ocrtavanje društvenih procesa obilježavalo čitavu prvu knjigu »Historije naroda Jugoslavije«, odnosno predodžbu o prostornoj i društvenoj cjelini njihove povijesti. Tu primjetnu prazninu nisu mogla znatnije prevladati ni ona dva *Uvoda* u poglavljima 4. i 9. Najprije, ti su komparativni tekstovi zapremali svega 41 stranu (4,68%) ili manje od 5% cjelokupnog teksta prve knjige i premda su u osnovi bili dobri i korisno informativni, oni ipak nisu mogli promijeniti bitnu činjenicu: da je »Historija naroda Jugoslavije I« samo zbir usporednih povijesti jugoslavenskih naroda i, što je još gore, ponekad zbir pojedinih prostornih fragmenata od kojih su neke od tih povijesti bile sastavljene, a ne, kako je zapravo trebala biti, naša sinteza o srednjovjekovnoj povijesti južnoslavenskih naroda, naša cjelovita spoznaja o tom razdoblju naše prošlosti.

5. Heterogenost prikaza ili, mnogo točnije, nedostatak bilo kakva osjećaja za sintezu o hrvatskoj povijesti srednjega vijeka bila je posljedica metodološke osnove »Historije naroda Jugoslavije I«. U njezinom je tekstu, doduše, bila vidno istaknuta težnja za proučavanjem gospodarskog i društvenog razvoja u srednjovjekovlju naših naroda, pa je u *Predgovoru* s pravom kazano da je »ovo djelo prvi opsežniji pokušaj tumačenja naše prošlosti

ti na temeljima historijskog materijalizma« (VII). Doista, u okolnostima prvog poratnog desetljeća, kada su se tek postavljali temelji jedne nove metodologije u našem povijesnom mišljenju, »Historija naroda Jugoslavije« bila je dubok prijelom i važan korak naprijed u razvoju naše historiografije. Napokon, takva je težnja dala pečat najboljim tekstovima o hrvatskoj povijesti u toj knjizi (Jaroslav Šidak) koji su tada, na početku 50-ih godina, određivali smjernice našega budućeg rada.

Pa ipak i unatoč svemu tome, prikaz o hrvatskoj povijesti srednjega vijeka dosljedno je ostao na metodološkoj razini tradicionalne historiografije i na onim gledištima koja je ona razvijala još u XIX. stoljeću. Ta veza s tradicionalnom, otočentističkom metodologijom bila je najuočljivija u izrazitim dinastičkim/političkim kriterijima koji su usmjeravali strukturu i način tumačenja hrvatske srednjovjekovne povijesti u dugom, tisućljetnom rasponu od VII. do XVI. stoljeća. Iz toga proizlazi zaključak, a to ćemo i potkrijepiti, da je usmjerenost »Historije naroda Jugoslavije« prema društvenom i gospodarskom razvoju samo periferno i nedovoljno utjecala na tekstove o hrvatskom srednjem vijeku, odnosno da su odlomci/podaci o gospodarskom i društvenom razvoju samo površinski dodani tradicionalnoj metodologiji stare historiografije, a da nisu uopće mogli promijeniti njezina temeljna usmjerenja.

Politički kriterij dvostruko je djelovao na strukturu teksta o hrvatskom srednjovjekovlju: prvo, kao dinastički oslonac kronološke razdiobe, što je dijelom bilo i opravdano, i drugo, kao dosljedno razbijanje hrvatskog teritorija u odvojene, ničim vezane, a u nekim dijelovima čak i suprotstavljene, povijesne pokrajine, štoviše, fragmente pokrajina (naprimjer, Dubrovnik). Razumije se, sasvim je suvišno ovdje napominjati koliko je politički razvoj bio važan u povijesti hrvatskoga srednjovjekovnog društva, a u kasnosrednjovjekovnom razdoblju, između 1350. i 1550, upravo odlučan, pa o tome ovdje i nije riječ. Problem je u tome što su politički razvoj i politička razdioba bili *jedini i isključivi kriterij* u oblikovanju tekstovne strukture, umjesto da budu samo *jedan od kriterija*, makar za razdoblje od XIV. do XVI. st. *primus inter pares*, u cjelovitom i nadasve složenom društvenom razvoju Hrvata u srednjem vijeku. Mislim da se u takvoj metodološkoj osnovici nalaze ključni uzroci slabosti u prikazu o hrvatskom srednjovjekovlju u prvoj knjizi »Historije naroda Jugoslavije« iz godine 1953.

6. Nepostojanje sinteze o društvenom razvoju hrvatskih zemalja u srednjem vijeku, bez ikakvih komparativnih zaključaka o pojedinim dijelovima te cjeline, bilo da je riječ o usporednim srodnostima, bilo da je riječ o složenim i izrazitim suprotnostima između njih, u strukturi je teksta bilo izraženo najjednostavnijim postupkom koji autorima nije mogao zadati ni posebnih teškoća, ni posebnih istraživačkih napora — dosljednim ostajanjem u sigurnim, već u starijoj historiografiji temeljito proučenim, okvirima povijesnih pokrajina i njihovih dijelova, što je sve bilo oslonjeno na kriterij političke razdiobe, kao osnovicu metodološkog postupka.

Ali, za predodžbu o vrsnoći prikaza o hrvatskom srednjovjekovlju u »Historiji naroda Jugoslavije I« veoma je zanimljivo, a i poučno, da u tekstu niti taj metodološki tradicionalizam nije bio uvijek, u svim njegovim dijelovima, ravnomjerno ostvaren ili, točnije, da je sadržajna ograničenost/širina teksta

donekle ovisila o autoru i o njegovu predmetu istraživanja. Uobičajene sadržajne cjeline: politika/privreda/društvo, redovito su ograničavane ili na dinastičke ili na povijesnopoljajinske okvire, pa je u tim dijelovima teksta otečentistička metodologija bila dosljedno primijenjena. Ali, u onim odjeljcima kojih se sadržaj nije mogao tako lako, pa i udobno, stegnuti u uske političke okvire, prije svega u onima o kulturnom razvoju, tekst se nužno otvarao, postajao širim, prelazio nametnute regionalne bedeme. Na taj je način postajala još uočljivijom suprotnost između metodologije na kojoj se temeljila »Historija naroda Jugoslavije I« i nužnosti za jednim širim, drugačijim metodološkim postupkom koji bi trebao biti usmjeren prema složenijem tumačenju povijesnog razvoja.

7. Sve dosadašnje, sasvim općenite, napomene o metodologiji pristupa hrvatskom srednjovjekovlju u prvoj knjizi »Historije naroda Jugoslavije« najljepše se mogu objasniti i potkrijepiti strukturom teksta o jadranskom dijelu hrvatskih zemalja u srednjem vijeku.

Kolebanje između stroge političke razdiobe i nekih činitelja društvenog razvoja koji su tu političku zatvorenost razbijali primjetno je već u šestom poglavlju. U njemu je ocrtan razvoj hrvatskih zemalja u ranom srednjem vijeku, u doba Trpimirovića, a na kraju je dodan odjeljak o Istri u ranom srednjem vijeku, sadržajno odijeljen od cjelovita prikaza o povijesti Hrvatske. To je u skladu s kriterijem političke razdiobe u »Historiji naroda Jugoslavije« — Istra je tada, a i u čitavom srednjem vijeku, uistinu jedan drugi politički svijet — ali pitanje izaziva idući odjeljak (kultura) u kojemu je istarska umjetnost integrirana u opći prikaz o hrvatskoj kulturi u ranom srednjem vijeku: zbog čega, dakle, dva različita kriterija u strukturi istoga teksta? Nisu li se te razvojne suprotnosti mogle prevladati i čitatelju tekstom objasniti?

Taj primjer, dakako, možemo donekle i razumjeti, pogotovo u historio-grafskoj konstelaciji na početku 50-ih godina, ali zato valja istaknuti da se pravi strukturalni rascjep u predodžbi o hrvatskom srednjovjekovlju, kakvu zastupa »Historija naroda Jugoslavije«, ipak zbiva tek u 12. i 13. poglavlju prve knjige.

Prvih jedanaest odjeljaka 13. poglavlja (Hrvatska od XII. do prve polovine XVI. st.) postupno prati razvoj hrvatskih zemalja u okviru krune Sv. Stjepana, za Arpadovića i Anžuvinaca, dakle, povijest Hrvatske, Dalmacije i Slavonije od 1102. do u drugu polovinu XIV. stoljeća. A tada se, vrsnoćom ionako veoma neujednačeni, tekst sadržajno i kronološki prekida, pa 12. odjeljak opisuje »Autonomiju dalmatinskih gradova i njihov unutrašnji razvoj od XII. st. do pada pod Veneciju«. Sadržajno je taj odjeljak u 13. poglavlju sasvim izdvojen, zaseban, kao da u tom istom poglavlju uopće ne postoje druga dva odjeljka, neposredno pred tekstom o autonomiji dalmatinskih gradova, koja također razmatraju neka pitanja tzv. »unutrašnjeg razvoja« na području od Drave do Jadrana. To su 10. odjeljak: »Upravno uređenje, sudovanje i porezni sistem u XIV. stoljeću« i 11. odjeljak: »Ekonomsko-društvena struktura Hrvatske u XIV. stoljeću«. Premda odjeljci 10–12 ocrtavaju iste aspekte društvenoga razvoja, ipak je područje Hrvatske i Slavonije strogo odijeljeno od Dalmacije, a da čitavu razlaganju nije postavljeno nijedno *komparativno*

pitanje, štoviše, nije čak upozoreno niti na fundamentalne razlike ili, što bi bilo još bolje, na složeni odnos razlike/sličnosti u društvenim značajkama između obalne i kontinentalne Hrvatske.

8. Da je takvo odvajanje Dalmacije od kontinentalnog zaleđa prvenstveno bilo plodom koncepcije što ju je zastupala »Historija naroda Jugoslavije«, a ne, možda, neke spoznaje o dubokim razlikama u značajkama njihova društvenog ustrojstva, lijepo pokazuje nastavak 13. poglavlja. Njegov 14. odjeljak, pod naslovom: »Konačni gubitak Dalmacije«, prati razvoj Dalmacije do 1409/1420, s nekoliko kronoloških dodataka o političkim zbivanjima do godine 1480. (gubitak Krka), a zatim ta povijesna pokrajina iščezava iz prikaza o hrvatskoj povijesti. Trinaesto poglavlje, doduše, dalje opisuje razvoj Hrvatske i Slavonije do god. 1527. (izbor Habsburgovaca), odnosno do god. 1537. (pad Klisa), ali u tom prikazu više nema Dalmacije.

Povijest Dalmacije nakon 1409/1420. prebačena je u drugu knjigu »Historije naroda Jugoslavije«, sasvim otrgnuta od cjeline hrvatske povijesti, samo zbog toga da bi se zadovoljio metodološki kriterij političke razdiobe tog sveska: opisati rascijepljenost naših zemalja pod vlašću velikih sila (Habsburgovci, Venecija i Osmansko Carstvo).

Ali, koliko god je takav kriterij tekstovne strukture u drugoj knjizi bio doista utemeljen u stvarnosti povijesnog razvoja, ipak se nikako ne smije zanemariti ni činjenica da je takvim, ma koliko opravdanim, postupkom hrvatski kasni srednji vijek bio osakaćen upravo za onaj dio svojega prostora, na kojemu se između 1350. i 1550. vrše ključni društveni procesi i koji je tada više od svih drugih područja u kontinentalnom zaleđu bio usmjeren prema budućem razvoju. Prema tome, ne samo da je tekst o Dalmaciji u XV. i u prvoj polovini XVI. st. (11. poglavlje druge knjige) u znanstvenom pogledu bio skroman, nego je on bio sasvim isključen iz one uloge koju je nužno morao imati: da bude *osnovica* u tumačenju društvenoga razvoja u Hrvatskoj između 1400. i 1550. i po tome ključni dio teksta u 13. poglavlju prve knjige. A ustvari taj se tekst u prvoj knjizi nije uopće ni nalazio i to je ono bitno na što ovdje valja upozoriti.

Takav tekstovni rascjep nemoguće je uskladiti s bilo kakvim, ma i najpovršnijim, tumačenjem hrvatske povijesti u kasnom srednjem vijeku. Štoviše, takva je strukturalna razdioba bila moguća samo u apsolutnom nepostojanju bilo kakve cjelovite koncepcije o hrvatskom srednjovjekovlju ili u sklopu takvog teksta »Historije naroda Jugoslavije« koji je bio napisan prema načelima tradicionalne događajnice, pri čemu vanjski politički okvir i površinska opisnost bijahu najvažniji cilj, a razvoj čovjeka i društva i njihove pojavnosti suvišno i nepotrebno područje.

A rascijepljeni tekstovi o hrvatskoj povijesti u kasnom srednjem vijeku udaljuju od čitatelja upravo taj razvoj društva. Ta kategorija povijesnog razvoja, toliko ključna za hrvatsko društvo potkraj srednjega vijeka, kada se baštinjene strukture mijenjaju i oblikuju novi, u mnogočemu drugačiji, odnosi, sasvim je nepoznata u prikazima o jadranskom dijelu hrvatskih zemalja u »Historiji naroda Jugoslavije«. Čitatelju jedino preostaje da, ako to može, sâm stvara cjelovite zaključke o društvenom razvoju Hrvata u kasnom srednjem vijeku, premda je to na temelju ponuđenih tekstova dosta teško. Čita-

telj se, naprimjer, jedva može snaći u potpunoj sadržajnoj neusklađenosti između dvaju prikaza o kulturnom razvoju, između onoga u Hrvatskoj u XV. st. (20. odjeljak 13. poglavlja prve knjige) i onoga u Dalmaciji u XV. i XVI. st. (7. odjeljak 11. poglavlja druge knjige). U oba je teksta, dakako, riječ o jednom, istom razvoju hrvatske književnosti i umjetnosti, a ipak su ta dva prikaza ne samo sadržajno, svojim zaključcima i zamislima, veoma slabo uzajamno povezana, nego su čak i prostorno razdvojena u različitim knjigama »Historije naroda Jugoslavije«!

9. Na taj su način metodološki tradicionalizam i potpuno podvrgavanje kriteriju političke razdiobe, što bijaše temeljito suprotno ma i najjednostavnijim načelima o društvenom razvoju, duboko djelovali na prikaz o hrvatskoj povijesti u srednjem vijeku. Tek u takvom metodološkom i koncepcijskom sklopu postaje jasan još jedan postupak: izdvajanje Dubrovnika iz njegove društvene cjeline, iz obalnog pojasa komunalnih društava u Dalmaciji, kojima Dubrovnik pripada od početka do kraja svojega razvoja, unatoč svim posebnostima, ništa manje i ništa više od jednog Splita ili Zadra, i njegovo uključivanje u zasebno 12. poglavlje prve knjige. Jer, ako je moglo biti odlučeno da se povijest Dalmacije u XV. i na početku XVI. st. prebacuje u drugu knjigu »Historije naroda Jugoslavije«, čime je apsolutno onemogućena bilo kakva sinteza o hrvatskom kasnom srednjem vijeku, onda se to doista moglo i s Dubrovnikom. Razumije se, razvoj je Dubrovnika bio složeniji od razvoja u drugim dalmatinskim gradovima pod mletačkom vlašću, pa će o tome biti više riječi u drugom dijelu izlaganja. Valja ovdje barem istaknuti da je tekst o Dubrovniku do krajnosti autonomizirao, a to znači i sasvim pojednostavnio, njegov razvoj, a da sâm pojam zasebnosti unutar srednjovjekovnog društva nije uopće bio objašnjen. Štoviše, u tom je cilju — naglasiti potpunu zasebnost Dubrovnika — razbijen čak i kronološki okvir Četvrtoga dijela prve knjige: sva njegova poglavlja odreda počinju s XII. stoljećem, dok je Dubrovnik jedina iznimka — prikaz o njegovu razvoju spušta se u rani srednji vijek i počinje »od postanka«. Razumije se, u tom, na način događajnice pisanom, tekstu o povijesti srednjovjekovnog Dubrovnika uzaludno bi bilo tražiti naznake o njegovoj društvenoj složenosti i iznimnoj povijesnoj ulozi, na razmeđu jadranskog/mediteranskog i balkanskog prostora. Da bi takvo tumačenje o srednjovjekovnom Dubrovniku, kao društvenom posredniku, bilo moguće, valjalo je uvažiti njegovu pripadnost i uključenost u društvenu tipologiju na istočnojadranskoj obali. Umjesto toga odabrana je, u skladu s koncepcijom »Historije naroda Jugoslavije«, samo jedna odrednica: politički kriterij tradicionalne historiografije.

10. Zaključujući ovaj sažeti osvrt na prvu knjigu »Historije naroda Jugoslavije« iz 1953, saberimo kazano. Unatoč načelima o marksističkoj metodologiji, istaknutima u *Predgovoru*, prva knjiga »Historije naroda Jugoslavije«, promatrana kroz prikaz o hrvatskoj povijesti, temeljila se na tradicionalnoj metodologiji starije historiografije. Posljedica je toga bila sadržajna struktura knjige, sagrađena prema uzorima otočentističke historiografije, neprimjerena zahtjevu o društvenom razvoju. Slijedeći u prikazu o hrvatskoj srednjovjekovnoj povijesti isključivo vidokrug političkog razvoja, »Historija naroda Jugoslavije« nije mogla dospjeti do sinteze o društvenim promjenama u povijesti

hrvatskog naroda. Njezini su stvaratelji toliko bili obuzeti takvom koncepcijom da su čak i fundamentalni aspekt u razvoju naših društava u srednjem vijeku, kulturni razvoj, beziznimno potisnuli na kraj pojedinih poglavlja, dajući im suhoparnu, leksikonski nabrajajuću, ulogu.

A upravo je kulturni i misaoni razvoj, spor, složen i protuslovan, ali ipak najupornije usmjeren prema budućnosti, mimo svih tegoba i mimo postavljenih bedema, bio, s jedne strane, temeljni kriterij identifikacije i društvenog oblikovanja, a s druge, najmoćnija magistrala društvenog povezivanja, kako između pojedinih naših naroda tako i na povijesnoj karti jugoistočne Evrope, u plodnoj uzajamnosti s okolnim društvima. Jer, kao zasebno društvo na ovom isječku mediteranskog svijeta u srednjem vijeku postojali smo prije svega po dostignućima u pismenosti, književnosti ili likovnim umjetnostima, dakle, po svemu onome što trajno ostajale živom baštinom stvaranja i ključnom podlogom društvene svijesti, a ne, naprimjer, po broju trgovaca ili točno izračunatim težinama/vrijednostima njihove robe. Valjalo bi očekivati da je i »Historija naroda Jugoslavije« tu baštinu postavila u središte svojih prikaza i marksistički integrirala u izlaganja o gospodarskom i društvenom razvoju. Nažalost, ona je izlaganje o kulturnom razvoju svela na ogoljenu opisnost, u prikazu o hrvatskoj povijesti, štoviše, rascijepila je tu baštinu prema pokrajniskopolitičkim razdiobama, a time i bitno osiromašila predodžbu o njoj, oduzevši joj cjelovitost i društvenu ulogu, i napokon sve zajedno pomaknula na sâm okrajak svojih poglavlja i, zapravo, svojega zanimanja.

II.

11. U dosadašnjem izlaganju pokušao sam upozoriti na metodološke značajke prve knjige »Historije naroda Jugoslavije« iz godine 1953, i to na jednom njezinom fragmentu, na primjeru prikaza o hrvatskoj povijesti srednjega vijeka. Premda nisam ulazio u moguća pitanja u prikazima o povijesti drugih naroda Jugoslavije, ipak smatram da su strukturalne značajke teksta o hrvatskoj povijesti dovoljno osvijetlile metodološku osnovicu knjige u cjelini i upozorile na bitnu činjenicu: da se ta sinteza, unatoč neprijepnomu prodoru prema novim područjima i tumačenju gospodarskog i društvenog razvoja, temeljila na tradicionalnoj metodološkoj dogadajnici.

Oslanjajući se na taj zaključak, odgovorio bih odrečno na pitanje, postavljeno na početku ovoga priopćenja: može li izdanje iz 1953. i danas biti našim odlučujućim uzorom? Smatram da ne može, prije svega zbog zastarjelog metodološkog postupka. U ovoj trećini stoljeća koje nas dijeli od godine tiskanja prve knjige »Historije naroda Jugoslavije« ipak smo historiografski napredovali i sazrijevali. Bilo bi znanstveno neopravdano ne uvažiti taj razvoj naše medievistike. Štoviše, smatram da ne može postojati niti »kontinuitet«, kako je to nedavno kazano, između našega projekta danas i prve knjige iz 1953, dakako u metodološkom smislu. Ako bi izričaj o »kontinuitetu« značio da danas moramo slijediti metodološku osnovicu i sadržajnu strukturu teksta iz 1953, a u metodološkom postupku i jest bit problema prve knjige, čitav bi naš napor ustvari bio suvišan. Ukratko: zalažem se za rad na jednoj novoj, bitno drugačijoj prvoj knjizi »Historije naroda i narodnosti Jugoslavije« koja

se mora oslanjati na metodologiju suvremene povijesne znanosti i koja mora biti usmjerena prema problemima društvenog razvoja na onom području što su ga u srednjem vijeku zapremali naši narodi.

12. Ako bi, dakle, usmjeravajući naš pogled prema takvoj »Historiji naroda i narodnosti Jugoslavije« u srednjem vijeku, bilo nužno odrediti njezina temeljna metodološka načela, onda bismo ih mogli ovako sažeti: prvo, njezin tekst koncepcijski mora biti sagrađen prema metodološkim načelima o povijesti društva i, drugo, on mora s jednakom pažnjom, u uzajamnoj ravnoteži i u uzajamnim odnosima, ocrtavati *pojedinačno* (= povijesti pojedinih naših naroda) i *opće* (= zajedničke značajke na južnoslavenskom prostoru njihove povijesti). Ta dva načela tijesno su ovisna jedno o drugome, pa je njihova stvaralačka uzajamnost bitan preduvjet stvaranju sinteze. »Historija naroda i narodnosti Jugoslavije I« mora biti cjelovit pogled na srednjovjekovni razvoj naših naroda i na povijesne značajke prostora njihova srednjovjekovlja, a ona to može biti samo kao povijest društva, odnosno povijest društava na južnoslavenskom području. Njezin tekst, prema tome, mora biti tako koncipiran da istodobno omogući pogled u cjelinu društvenog razvoja pojedinih naših naroda i u cjelovit srednjovjekovni razvoj južnoslavenskog prostora, odnosno, on mora sadržavati uzajamnu ravnotežu tih dvaju slojeva našega srednjovjekovlja.

13. Odnos između pojedinačnog i općeg u strukturi teksta i zahtjev za ocrtavanjem društvenog razvoja najlakše je, još jednom, osvijetliti na primjeru hrvatske srednjovjekovne povijesti i na njezinu odnosu spram povijesti drugih naroda Jugoslavije.

Da bi tekst o hrvatskoj povijesti srednjega vijeka u »Historiji naroda i narodnosti Jugoslavije« mogao izraziti i objasniti svu složenost i suprotnost te povijesti, on mora biti *povijest hrvatskoga društva* u srednjem vijeku. U njemu valja izložiti društvene procese širenja i stezanja, poklapanja i razdvajanja na kojima je počivao razvoj hrvatskoga naroda u njegovoj prostornoj cjelovitosti, od Drave do Jadrana, i u sveukupnoj tipološkoj raznorodnosti njegovih društava. Razumije se, pogled u cjelinu društvenog razvoja Hrvata u srednjem vijeku ne može se ostvariti tradicionalnim metodološkim postupkom i prostornim/sadržajnim razbijanjem hrvatskoga srednjovjekovnog područja u odvojene, ničim vezane povijesne regije. Ovdje je mjesto da to važno pitanje potanje razložimo.

Zahtjev za cjelovitim tumačenjem o razvoju hrvatskoga srednjovjekovnog društva nipošto ne znači, valja to jasno istaknuti, zanemarivanje povijesnih pokrajina od kojih je hrvatska povijest bila sastavljena. Štoviše, upravo je obrnuto. Takav zahtjev znači samo to da je s gledišta povijesti društva metodički neprihvatljivo razbijanje hrvatske povijesti u odvojene povijesne regije na razini gole događajnice i zanemarivanje bilo kakve uloge povijesnih pokrajina u cjelini društvenog razvoja u Hrvata, kako je to bilo u prvoj i, dijelom, u drugoj knjizi »Historije naroda Jugoslavije«. Jer, naprimjer, u tekstu o Dalmaciji u XV. i u prvoj polovini XVI. st., u 11. poglavlju druge knjige, nije bilo ni nagovještaja o odlučnoj ulozi te pokrajine u društvenom razvoju Hrvata, bez obzira na činjenicu da se ona tada nalazila pod vlašću mletačkoga Lava. Ona je u tom tekstu bila samo *mletačka* Dalmacija, pa je

taj politički kriterij sasvim prekrpio njezinu ulogu u hrvatskoj i šire južnoslavenskoj povijesti. Tekst o društvenom razvoju Hrvata u srednjem vijeku, a napose u kasnosrednjovjekovnoj epohi, mora imati drugačije značajke. Ne samo da u njemu neće biti zanemarena *pokrajinska raznorodnost* hrvatske povijesti, nego će ta činjenica biti temeljito istaknuta i osvijetljena kao pojava koja je uvjetovala suprotnosti i višeslojne teškoće u razvoju društvene svijesti u Hrvata, ne samo u srednjem vijeku nego i stoljećima kasnije. U takvom razvoju *pokrajinska* je heterogenost bila izrazito obilježje hrvatske povijesti, samo što tu pojavu nećemo ostaviti u elementarnom stanju sirove opisnosti, nego ćemo je uključiti u razlaganje o cjelini društvenog razvoja, u našu spoznaju o zamršenim društvenim labirintima, u kojima je tek s naporom valjalo tražiti Arijadninu nit.

14. Naše gibanje prema složenoj spoznaji o društvenom razvoju Hrvata u srednjem vijeku mora se, dakle, temeljiti na istraživanju društvenih procesa od kojih je taj razvoj suprotnosti bio sastavljen. Polazište istraživanja jest utvrđivanje *tipova društava* na hrvatskom području u srednjem vijeku, analiza njihovih posebnosti i njihovo postavljanje u uzajamno-komparativne odnose. To u praktičnoj primjeni znači da, naprimjer, u pojedinim kronološkim slojevima teksta, od ranog prema kasnom srednjem vijeku, valja na *jednom mjestu* ili u *istom poglavlju* ili, možda, u *usporednim poglavljima*, obraditi čitav pojas komunalnih društava na istočnoj obali Jadrana, od Istre do Dubrovnika, na tom mjestu ocrtati sve njihove srodnosti i suprotnosti, sve sličnosti, ali i razlike u dinamici njihovih povijesnih usmjerenja i sudbinâ, tu ćemo protumačiti uzročnosti i gibanja njihovih zastoja i krizâ, uspona i rasta, ne samo, dakle, što *i kako* je bilo nego *i zašto* je razvoj bio upravo takav *i, napokon, kako* je takav razvoj djelovao na cjelinu hrvatske i na cjelinu južnoslavenske povijesti.

U idućem istraživačkom sloju razvoj i značajke komunalnih društava na Jadranu valja usporediti s razvojem društva na širokom kontinentalnom području, u srednjovjekovnoj Hrvatskoj i Slavoniji. A to znači da se tekst ne smije zaustaviti na goloj regionalnoj podijeljenosti, bez obzira na razlike u političkoj pripadnosti pojedinih povijesnih pokrajina ili čak unutar njih. Temeljni je cilj takva prikaza *društvena komparativnost* i određivanje složenog procesa društvenih promjena kroz stoljeća srednjega vijeka. Tekst, ukratko, mora pratiti hrvatsko srednjovjekovno društvo u cjelini njegova razvoja, u svim pojavama srodnosti i suprotnosti, sa svim dinamičkim sinkronostima i asinkronostima u sporom, dugostoljetnom, ali i ustrajnom oblikovanju njegovih razvojnih struktura.

Samo se po sebi razumije da će takvo određivanje društvenih tipova na hrvatskom području biti znanstveno cjelovito samo ako bude uključeno u šire komparativne prikaze o razvoju društva na čitavom južnoslavenskom području, o čemu više kasnije.

15. Sve ovo što je rečeno u prethodnim odjeljcima, ponovimo to još jednom, ne znači zanemarivanje političkog razvoja u hrvatskom srednjovjekovlju, ni zaobilaznje regionalnih razdioba i suprotnosti, nego njihovo postavljanje u složenu lepezu činitelja, od kojih su društveni procesi hrvatske povijesti bili sastavljeni. Ako smo, slijedeći kriterije društvenog razvoja, ocrtali razvoj Du-

brovnika i drugih dalmatinskih gradova pod mletačkom vlašću u XV. st. u istom poglavlju ili, ovisno o strukturi teksta, u usporednim poglavljima, o jadranskim komunalnim društvima, ne bismo zanemarili djelovanje razlika u njihovu političkom položaju, pa će tekst tu činjenicu itekako istaknuti. Unutar istog društvenog tipa u hrvatskom srednjovjekovlju — to su istočnojadranska komunalna društva — vrši se na početku XV. st. važna politička diferencijacija. Svi dalmatinski gradovi nastavljaju svoj život u sklopu mletačkoga *Stato da Mar*, dok čvrstom okrilju mletačkoga Lava izmiče jedino Dubrovnik i u tom istom stoljeću postaje zasebna i ponosna *res publica*. Taj politički prijelom uvjetuje njihov cjelokupni budući razvoj. Gradovi mletačke Dalmacije gibaju se, u postupnoj silaznoj krivulji svojega razvoja, prema društvenom zastoju i egzistencijalnim tjeskobama turskog XVI. stoljeća. Dubrovnik se, pak, u istom razdoblju usmjerava prema zlatnom sjaju svojega Šesnaestoga stoljeća.

Ali, ako bismo sada dali odlučnu i jedinu važnost političkoj diferencijaciji — s jedne su strane gradovi mletačke Dalmacije, s druge sjajna Dubrovačka Republika — i ako bismo konceptijski i tekstovno razdvojili ta dva sloja komunalnih društava u Dalmaciji, te ih smjestili u odvojena poglavlja, a da ih dalje ne bismo ni na koji način komparativno pratili, ne bismo učinili ništa drugo nego primijenili metodološka načela starije historiografije, koju osim te političke razdiobe na samoj površini razvoja koja je bila pred nama i o kojoj nije uopće trebalo razmišljati ništa drugo i nije zanimalo, ili, postupili bismo onako kako je to učinila »Historija naroda Jugoslavije« I i II, dakle, zanemarili bismo bitne značajke društvenog razvoja.

Jer, mimo političkog razdvajanja koje je, dakako, bilo izvanredno važno i koje je najdublje djelovalo na cjelokupnu društvenu i intelektualnu povijest Dubrovnika i Dalmacije u XV. i XVI. st., što bi se s lakoćom moglo potkrijepiti mnoštvom primjera, razvoj je njihovih društvenih struktura i dalje bio ravnomjerno usporedan, od društvenih klasa, preko ljudske svakodnevice do duhovne sfere, toliko usporedan da ih ni na koji način, osim povratkom na zastarjelu metodologiju političke razdiobe, ne možemo odvajati. Dovoljno je samo spomenuti jedinstven razvojni tijek hrvatske književnosti na latinskom i narodnom jeziku u svim dalmatinskim gradovima, od Zadra do Dubrovnika, upravo u XV. i XVI. st., ili pak sasvim jednaka društvena ponašanja, a sve to u stoljećima njihove potpune, pa i stroge, političke odijeljenosti. A ta činjenica društvene i misaone homogenosti na jadranskom pojasu komunâ koja se temeljito suprotstavljala političkim podijeljenostima i jest odlučna za metodologiju povijesne znanosti kao spoznaje o razvoju društva.

16. Na ovom mjestu, razumije se, valja istaknuti da razlaganje o povijesti Dubrovnika u sklopu srednjovjekovnih društava na Jadranu ne znači, samo po sebi, konačno i neprijeporno objašnjenje njegove povijesti. Jednostavno svrstati srednjovjekovni Dubrovnik u odjeljak o komunalnim društvima u Dalmaciji jednako je površno i znanstveno nezadovoljavajuće kao što je bio neprihvatljiv i postupak »Historije naroda Jugoslavije I« koja ga je iz te društvene cjeline sasvim izdvojila. Nalazimo se, dakle, pred problemom društvene složenosti u povijesti srednjovjekovnog Dubrovnika. Gotovo bi se moglo kazati da je ta društvena složenost stanovit ispit naše historiografske i

misaone zrelosti. Jer, to je ona pojava društvenoga razvoja koja pred nas postavlja mnoštvo otvorenih pitanja, o kojima najčešće ili nismo mogli ili nismo htjeli razmišljati. U ovom trenutku s takvim se pitanjima nužno suočiti.

Mislim da je pritom najvažnije istaknuti da znanstveno nije opravdana bilo kakva isključivost i jednosmjernost u izlaganju o povijesti srednjovjekovnog Dubrovnika, bez obzira na to kako ta jednosmjernost izgledala. Njegov razvoj pripada, dakako, širem razvoju istočnojadranskih komunalnih društava, pa bi, držim, u »Historiji naroda i narodnosti Jugoslavije« tako valjalo i postupiti, ali se tekst sinteze na tome ne smije zaustaviti, jer bi to ipak bila samo površna shematizacija i u biti pragmatističko rješenje.

U prikazu o povijesti Dubrovnika valja istodobno istaknuti i njegovu važnu ulogu u povijesti srednjovjekovne Bosne i Srbije — u praksi to znači da će i u prikazima o srednjovjekovnoj Bosni i Srbiji također biti obrađeni oni slojevi dubrovačkog razvoja, prije svega bogatstvo uzajamnog komuniciranja, od privrede do migracija, koji su važni za njihovu povijest od XII. st. dalje — odnosno, naša sinteza mora, pored uklapanja Dubrovnika u opći razvoj istočnojadranskih komuna, a time i hrvatskoga društva, uklopiti Dubrovnik i u razvoj njegova kontinentalnog zaleđa, jer drugačije taj razvoj ne bismo mogli potpuno objasniti, ili, »Historija naroda i narodnosti Jugoslavije« mora upozoriti i na južnoslavensku razinu/ulogu njegove povijesti.

Ali, ni to nije sve. Jer, koliko god je srednjovjekovni Dubrovnik bio gospodarski i migracijski vezan za vlastito zaleđe (Bosna, Hum, Duklja, Raška), toliko je civilizacijski, što također znači gospodarski i migracijski, bio dosljedno i trajno usmjeren prema mediteranskom/jadranskom području — u tom sklopu napose prema drugim dalmatinskim gradovima na istočnojadranskoj obali — pa je to i bila osnovica njegova društvenog razvoja. Pa, ni u tome se ne iscrpljuje sva njegova složenost.

Pored svega drugoga, pored svih njegovih veza i usmjerenosti, prema moru i kopnu, Dubrovnik je bio zasebno srednjovjekovno društvo, ponosno i osjetljivo na svoju *libertas*. To je najprimjetnija društvena značajka dubrovačke povijesti, ali je, dakako, suvišno i napomenuti da ta zasebna *libertas* ne bijaše nekakva iznimna dubrovačka značajka. Nije se po tome, po toj temeljnoj društvenoj težnji, Dubrovnik nimalo razlikovao od drugih komuna u Dalmaciji. Usporedo s dubrovačkom, postojala je, naprimjer, i trogirski ili zatarska ili neka druga *libertas*, jer je tako bilo strukturirano čitavo srednjovjekovno društvo. Štoviše, Zadranima su se za svoju *libertas* neusporedivo ustrajnije i tragičnije borili od Dubrovčana. Razlika i, kažimo slikovito, povijesni paradoks bijahu samo u tome što je Dubrovnik u tom nastojanju uspio sačuvati zasebnost — razlogom bijahu veoma složeni preduvjeti — a Zadar nije. I ništa više od toga.

Sve slojeve društvenog razvoja u srednjovjekovnom Dubrovniku, što se prožimaju u stoljetnom trajanju Republike, »Historija naroda i narodnosti Jugoslavije« mora izložiti s najvećom pažnjom, ali u tom prikazu nipošto ne bi smjela prevladavati jednostavna opisnost. Jer, tekstom valja prodrijeti u samo dubrovačko društvo i u dublje uzročnosti njegovih ponašanja. Povjesničar jednostavno ne smije zanemarivati ili, možda, prešućivati apsolutno

nijedan sloj, nijednu pojavu povijesnog razvoja, u jednakoj mjeri kao što, naprimjer, ne bi smio tvrditi nepostojeće. Ako smo, dakle, u tekstu ocrtali razvojnu složenost Dubrovnika, onda uzročnosti takva razvoja moramo temeljito objasniti. Spomenimo barem neka od tih pitanja koja rijetko uključujemo u naša razmatranja: društvena zasebnost Dubrovnika i njegov politički otpor kontinentalnom zaleđu, usporedo sa čvrstim gospodarskim povezivanjem s tim zaleđem; vjerska, pravoslavno-katolička diferencijacija kao oblik društvene zasebnosti; uloga vjerske diferencijacije u etnokulturnom oblikovanju dubrovačkog društva, njezina djelovanja i posljedice itd. Bez razlaganja o tim pojavama/procesima ne može se tumačiti povijest Dubrovnika, bez obzira na to jesmo li u historiografiji naučili o tim područjima društvenog i ideološkog razvoja razmišljati ili ne.

17. Složeno i društvenotipološko tumačenje povijesti Dubrovnika i Dalmacije u srednjem vijeku, držim, ima znatnu konceptijsku i metodološku važnost za naš rad na »Historiji naroda i narodnosti Jugoslavije I«. Rekao bih, štoviše, da o tom pitanju, možda više nego o ijednom drugom, ovisi ključni odabir: da li će ta knjiga biti još jedna nabrajajuća događajnica ili će to biti živa i životna povijest društava na prostoru našega srednjovjekovlja, naš pokušaj objašnjavanja njihova razvoja ili, drugačije, hoćemo li i dalje ostati ondje gdje već odavno bijasmo ili ćemo krenuti prema novim stvaralačkim područjima?

Jer, takvo tumačenje povijesti istočnojadranskih društava prije svega bi pokazalo da su ta komunalna društva, a među njima napose Dubrovnik zbog svoje obranjene *libertas* i svega onoga što je tu važnu činjenicu omogućilo, bili, po svojoj bitnoj ulozi, *društva povezivanja*, a ne društva osamljenosti i razdvajanja. To bi mogao biti temeljni zaključak ovoga priopćenja. Jedva se može sažeto izraziti njegova dalekosežnost u prevladavanju one okamenjene statičnosti koja je obilježavala prvo izdanje »Historije naroda Jugoslavije I«. I to ne samo u prikazu o hrvatskoj povijesti srednjega vijeka nego i u tumačenju povijesnog razvoja na čitavom prostoru jugoslavenskih naroda, kojih su povijesti u toj knjizi, i unutar njih i između njih, ostale ustvari nepovezane i uzajamno udaljene.

Riječ je, dakle, o jednom drugačijem pogledu na povijest hrvatskoga naroda i na povijest drugih naroda južnoslavenske zajednice. Umjesto okamenjene osamljenosti, živi sustavi veza koji duboko mijenjaju tradicionalna gledišta o razvoju srednjovjekovnih društava. U takvom tumačenju i u konceptijski tako sagrađenom tekstu pred nama je jedno živo, stvaralačko srednjovjekovno društvo, a ne uzajamno odvojene, jedna drugoj jedva poznate povijesti. To je srednjovjekovlje opće povezanosti, u kojoj su »rubna područja« pojedinih naših naroda imala osjetljivu i nadasve važnu ulogu etnokulturnih i socioekonomskih prožimanja. Otočentistički pragmatizam, historiografski i danas ponekad primjetan, mnogo je radije stvarao prividne bedeme između srednjovjekovnih društava, nego što je uopće i mogao naslutiti životnost društvenih prožimanja, napose na osjetljivim »rubnim područjima«, jer je razmatranje o društvenim vezama moglo biti neprimjereno nekom, unaprijed zacrtanom, aktualnom cilju.

Ostala su tako, ponekad i do danas, oskudno objašnjena mnoga pitanja, naprimjer, romansko/slavensko prožimanje na pojasu komunalnih društava u

Dalmaciji, u najrazličitijim oblicima, od ljudske i obiteljske svakodnevice do političkih ideja i komunalnog kroničarstva. Te su pojave, doduše, često bile predmetom analize u različitim povijesnim disciplinama, najčešće u filologiji, ali iz svega nismo saželi one spoznaje o ulozi društvenih prožimanja koje smo morali uočiti. Jedva je dotaknuta, kao historiografski problem, društvena uloga srednjovjekovne Bosne koja je također bila, pored državne zasebnosti i društvene individualizacije, još i društvo povezivanja ili prostor slojevita razvoja između južnoslavenskih društava. Ili, pak, povijest Istre, »rubnog područja« par excellence, itd. Takva i druga pitanja ili su zancmarena ili nestvaralački okamenjena, umjesto da budu osnovica jednog drugačijeg srednjovjekovlja, u kojemu su postojala uporišta uzajamnih zračenja/privačenja. A samo se takvim ocrtavanjem komunikacijske uloge naših društava, napose na »rubnim područjima«, mogla oblikovati izvanredno važna predodžba o *stvarnom zajedništvu* na prostorima našega srednjovjekovlja, ne, dakle, na onaj pragmatistički način koji je bio primijenjen u uvodnim stranama druge knjige »Historije naroda Jugoslavije« iz 1959. Umjesto neutemeljenog usmjeravanja čitatelja, utvrđivanje društvenih procesa i društvenih veza koje su, slabije ili primjetnije, ovisno o području i povijesnoj epohi, spajale naše povijesti, pa još i više: naša srednjovjekovna društva s okolnim društvima, stvarajući širok prostor vezâ na ovom okrajku mediteranskog svijeta, od Alpa i Panonije do sredozemnih mora. Ukratko: našim bi ciljem valjalo biti sveopća društvena povezanost, a ne okamenjena zasebnost naših srednjovjekovnih društava ili njihovih dijelova. Svakako, jedna drugačija povijest.

18. Takva se gledišta, doduše sporo ali ipak, pojavljuju u našoj suvremenoj medievistici, ona ipak pomalo otvaraju nova obzorja naše povijesne svijesti, unatoč još uvijek jakim otporima historiografskog otočentizma. A za rad na »Historiji naroda i narodnosti Jugoslavije« takva, u osnovi humanistička gledišta, imaju, držim, najveću važnost. O njihovoj primjeni ovisi homogenost njezina teksta, ravnoteža između pojedinačnog i općeg ili ukratko, njezin konceptijski i metodološki pomak od tradicionalne povijesti prema sintezi o povijesti društva. Ali, važno je još nešto.

Strukturalna homogenost teksta ili usmjerenost »Historije naroda i narodnosti Jugoslavije I« prema *društvenoj usporednosti* našega srednjovjekovlja, u kojoj će se prožimati pojedinačno i opće, nužno mora imati još jedan oslonac, pored ocrtavanja društvene uloge što su je imala tzv. »rubna područja« — njezin tekst moraju usmjeravati i uvodna, *komparativna poglavlja*. Kako je spomenuto, takva je poglavlja imalo i prvo izdanje iz 1953, ali u novom izdanju ta bi poglavlja morala imati složeniju ulogu.

Točnije sadržajno određivanje takvih uvodnih/komparativnih poglavlja, razumljivo se, ne može biti zadatkom ovoga priloga, ali ovdje ipak valja utvrditi njihovu ulogu u metodološkom pristupu prvoj knjizi »Historije naroda i narodnosti Jugoslavije«. Njihova bi temeljna uloga trebala biti da u pojedinim razdobljima srednjega vijeka svojim zaključcima i općim pogledima na razvoj južnoslavenskog prostora usmjeravaju i uspoređuju pojedinačne prikaze o povijestima naših naroda i da te povijesti problematski uključuju u razvojne smjernice evropskog/mediteranskog srednjovjekovlja. Ona su po svojem sadržaju pogled na južnoslavensko područje kao *prostornu i društvenu cjelinu*

i na odnos te cjeline spram okolnih društava. U gibanju prema društvenoj sintezi ona imaju zadatak da upozoravaju na one razvojne pojave koje su zajedničke za pojedinačne povijesti jugoslavenskih naroda.

Da zaključim. Sinteza na taj način postaje dvoslojna povijest naših srednjovjekovnih društava. Uvodni tekstovi određuju *dinamiku društvenih procesa*, u razvojnom jedinstvu njihovih pojava, na čitavom južnoslavenskom prostoru. U tako određene koordinate *općega* »Historija naroda i narodnosti Jugoslavije« uključuje prikaze o *pojedinačnim* povijestima naših naroda. Ta se dva sloja sinteze uzajamno uvjetuju i prožimaju, a da jedan drugome ništa ne oduzimaju od njihove cjelovitosti. Mislim da je to jedini mogući pristup našem srednjovjekovlju.

III.

19. Prva dva odjeljka ovog priloga tekst su referata koji je, pod naslovom: »Metodološke bilješke o prvoj knjizi Historije naroda i narodnosti Jugoslavije«, bio napisan za savjetovanje o metodološkim pitanjima u radu na »Historiji naroda i narodnosti Jugoslavije« (Zagreb, 4. i 5. lipnja 1987). Na savjetovanju je taj referat obasut žestokim napadima i osporavanjima. Da bi se mogao ispravno razumjeti i tekst referata i uzročnosti osporavanja, nužno je upozoriti na nekoliko činjenica.

Po svojem sadržaju referat je, ustvari, bio radni tekst, namijenjen razgovoru u redakciji prve knjige. Rađeći na tom tekstu, nisam se mogao osloniti ni na kakve prethodne radove ili metodološke studije o načinu tumačenja hrvatske srednjovjekovne povijesti. Hrvatska se historiografija, doduše, oslanja na bogatu baštinu povijesnog pisanja, s više pokušaja sinteza, od Šime Ljubića i Tadije Smičiklase do Jaroslava Šidaka i Nade Klaić, ali su, unatoč tome, iznenađujuće i upozoravajuće dvije činjenice: prvo, da u historiografiji nismo podvrgli taj niz sinteza nikakvoj, a kamoli pažljivoj, metodološkoj analizi i vrednovanju, i drugo, da do danas nismo napisali nijednu znanstvenu studiju, bilo koje vrste, o metodološkim problemima pri istraživanju hrvatske povijesti srednjega vijeka. To znači da o tim pitanjima nismo uopće, ili u najboljem slučaju, da smo o njima premalo razmišljali. Zbog toga u historiografiji nismo razmotrili niti neka fundamentalna, po svojoj ulozi u istraživačkom procesu prethodna, pitanja: što je to hrvatska srednjovjekovna povijest i kakvim je metodološkim postupcima valja tumačiti? Kakav je bio njezin odnos prema povijestima drugih jugoslavenskih naroda? Pregledi ili tzv. sinteze o hrvatskoj povijesti srednjega vijeka primjenjivale su praktična rješenja, uglavnom prema kriterijima političke povijesti. Danas bez ikakve dvojbe, s potpunom sigurnošću, smijemo zaključiti da politički razvoj, unatoč svojoj velikoj važnosti, ne može biti jedini, isključivi konceptijski okvir prikazu o hrvatskoj povijesti srednjega vijeka, kako je u našim sintezama redovito bilo, jer na taj način ne bismo mogli objasniti društvenu složenost te povijesti, niti njezinu ulogu u zbiru povijesti jugoslavenskih naroda.

Pristupajući, dakle, izradi jednog teksta u kojemu se izlaže koncepcija o društvenom razvoju u hrvatskoj srednjovjekovnoj povijesti, bez ikakva oslon-

ca u prethodnim metodološkim istraživanjima, u mojim se prijedlozima, smatram, nisu mogle izbjeći stanovite nedorečenosti, pa je o njima tek trebalo razgovarati i zajedničkim zaključcima popuniti uočene praznine.

Nažalost, ne samo da prvog dana savjetovanja (4. VI) nije bilo takva razgovora koji bi na, povjesničarima primjeren način, razmatrao moje prijedloge, nego su oni, naprotiv, žestoko napadnuti. Ne smatram, ipak, potrebnim osvrnuti se na sva osporavanja. Sasvim neprimjereni, pamfletistički napad dr. B. Hrabaka smatram, s gledišta našega projekta, a napose s gledišta teksta o hrvatskoj povijesti, potpuno nevažnim, sadržajno bespredmetnim, jer mu je jedinim ciljem bilo grubo razaranje, a ne diskusija i drugačiji, stvaralački prijedlog o tom tekstu. Nasuprot tome, moram se iscrpno osvrnuti na prilog diskusiji dr. B. Grafenauera što ga je on, u obliku umnoženoga teksta od 4 tipkane strane, pod naslovom: »Kontinuitet u konceptu — prelom u metodologiji (naravno u granicama koncepta)«, namijenio sudionicima savjetovanja. Ne samo da autor u tom tekstu odbacuje i apsolutno negativno ocjenjuje, bez i najmanjeg pozitivnog ostatka, moje prijedloge o metodološkom postupku pri pisanju prikaza o hrvatskoj srednjovjekovnoj povijesti, nego u nj unosi i takve elemente koji su nespojivi sa znanstvenom diskusijom povjesničara.

20. Tekst koji slijedi nije napisan zbog otpora diskusiji, jer je i moj referat bio napisan da bi poslužio kao podloga razgovoru. Da su se u prilogu prof. Grafenauera nalaze samo, strpljivo i trijezno izražene, kritičke primjedbe, ovaj bi tekst imao drugačije obilježje i zadatak da objasni neke nedorečenosti referata i jasnije odredi njegova temeljna gledišta.

Ali, ako kritičke primjedbe i ne pokušavaju da ispravno protumače i objektivno ocijene tekst predloška, u ovom slučaju mojega referata, nego ili šutnjom zanemaruju pojedine njegove aspekte ili pak jednostavno u cjelini odbacuju teze referata, štoviše, čak postavljaju pitanje: što se iza toga referata krije? i upućuje na zaključak da se zapravo radi o nekim drugim ciljevima, svakako izvanznanstvenim, za povjesničara neetičkim i neprimjerenim temeljnim zahtjevima našega poziva — a upravo tako postupa prof. Grafenauer u svojem prilogu diskusiji, osvrćući se na moj referat — onda sam primoran iscrpno odgovoriti na takve optužbe. Jer, to više nije stvaralačka, kritička diskusija, nego tekst s razornim ciljem i neprimjerenim ocjenama.

Pišući svoj kratki prilog, prof. Grafenauer je učinio jednu temeljnu metodičku pogrešku. Ako se nije mogao složiti s prijedlozima što ih sadrži moj referat, pa je smatrao da se na nj mora kritički osvrnuti, onda je bilo potrebno strpljivo analizirati i zatim ocijeniti čitav njegov tekst, dakle, oba njegova dijela i sva pitanja koja se u njima razmatraju. Autor je bio dužan, smatram, najprije zauzeti stav prema prvom dijelu referata i sasvim određeno kazati je li ispravna moja ocjena o prikazu hrvatske srednjovjekovne povijesti u prvoj knjizi »Historije naroda Jugoslavije« iz 1953. ili nije i točno odrediti vlastitu argumentaciju. Tek nakon tog postupka moglo se prijeći na kritiku drugoga dijela — a prijedlozi i rješenja u drugom dijelu u uskoj su ovisnosti o zaključcima u prvom dijelu referata — i argumentirano pobijati predložena rješenja. Dakako, strpljivo, uvažavajući složenost predmeta o kojemu je riječ.

Prof. Grafenauer tako nije postupio. Da bi mogao lakše braniti koncepciju prve knjige »Historije naroda Jugoslavije« (1953), sasvim je zanemario kritičke ocjene o njoj, što sam ih izložio u prvom dijelu referata, jer je tako bilo mnogo jednostavnije razarati prijedlog o jednoj drugačijoj koncepciji koja bi polazila od metodoloških zahtjeva društvene povijesti. Jer, ako je koncepcija prvog izdanja iz 1953. ispravna, pa valja zadržati »kontinuitet u konceptu« (tako stoji u naslovu autorova priloga!), onda je samo po sebi jasno da jedan drugačiji, sasvim suprotan, koncept ne može biti ni ispravan ni prihvatljiv. Prof. Grafenauer primjenjuje tako jednostavan postupak, a da pritom uopće nije dodirnuo, ni jednom riječju, ključno pitanje: kako je hrvatska srednjovjekovna povijest prikazana u »Historiji naroda Jugoslavije I«? Dakako, i prof. Grafenauer dobro zna kako taj prikaz izgleda, dobro zna da je neujednačen i nepotpun, dakle da nije prihvatljiv, dobro zna zbog čega je tako blijedo hrvatsko srednjovjekovlje u verziji iz 1953, kao što to znam i ja i kao što to može znati svaki povjesničar koji strpljivo pregleda i analizira taj tekst, a poznaje temeljne probleme hrvatske srednjovjekovne povijesti.

Pa ipak, prof. Grafenauer sâm ništa ne kaže o tom tekstu u »Historiji naroda Jugoslavije I«, niti se osvrće na moje ocjene o prikazu hrvatske povijesti i samo u načelu zaključuje da »ostaje za hrvatske historičare kao osnovni zadatak diskusija o njihovom tekstu u prvom izdanju i nacrt obrade povijesti Hrvata u drugom izdanju« (rukopis, str. 3). Zašto ta šutnja? Razlog je jednostavan: kada bi prof. Grafenauer sâm pisao o tom tekstu, morao bi zaključiti samo jedno — da prikaz o hrvatskoj povijesti u »Historiji naroda Jugoslavije I« *danās više nije zadovoljavajući* i, naravno, izložiti razloge takve ocjene. A tada bi morao prihvatiti barem temeljni, prethodni zaključak, od kojega sam i sâm neizbježno morao polaziti, tj. da je nakon teksta iz 1953. bilo nužno tražiti drugačiji konceptijski okvir i drugačiju metodološku osnovicu. A nakon toga se više ne bi mogla braniti koncepcija iz 1953, niti bi se moji prijedlozi mogli a priori odbaciti kao nezadovoljavajući. Ako ništa drugo, ne prihvaćajući nijedno njihovo slovo, morali bi se objasniti razlozi zbog kojih je predložena koncepcija o društvenoj povijesti, o čemu je u referatu bilo dosta riječi, i nastojati tu koncepciju smireno ocijeniti. I tek tada, ako treba, njezina gledišta odbaciti. Iz svega se može zaključiti da je jaka želja za obranom koncepcije iz 1953. u prikazu o hrvatskoj povijesti srednjega vijeka bila glavnim uzrokom nestrpljivosti osporavatelja i tako kategoričkoj negaciji mogega referata i njegovih teza.

21. Ključni dio teksta, u kojemu prof. Grafenauer iznosi zamjerke mojim gledištima, sastoji se od dva sloja: u prvom se osvrće na moje teze da bi uvodna poglavlja u novom izdanju prve knjige »Historije naroda i narodnosti Jugoslavije« morala biti »pogled na južnoslavensko područje kao *prostornu i društvenu cjelinu* i na odnos te cjeline spram okolnih društava«, u drugom na moje shvaćanje o tekstu o hrvatskoj srednjovjekovnoj povijesti.

Prof. Grafenauer kaže: »Raukarov zahtev po konceptu Istorije naroda Jugoslavije kao istorije 'prostorne i društvene celine' i odnosu te 'celine spram okolnih društava' pretstavlja barem po mom saznanju te istorije bilo tragičnu samoprevaru bilo koncepciju koja polazi iz nekih (za mene ne sasvim shvatljivih) težnji današnjeg vremena koje na nedozvoljen metodološki način ulaze

u daleku prošlost i bitno menjaju stvarnu istinu u prošlosti postojećih privrednih i društvenih struktura« (rukopis, str. 2). Doslovno tako. A neposredno nakon toga prof. Grafenauer se pita što stoji iza mogega izričaja o južnoslavenskom području kao »prostornoj i društvenoj cjelini« i kaže: »Ne smem da prosuđujem, šta stoji iza toga, jer kod jednog dobrog historičara kao što jeste prof. Raukar to nemogu da shvatim« (na i. mj.).

Moram kazati da ni ja ne mogu razumjeti tu rečenicu prof. Grafenauera, pa mi preostaje, najblaže rečeno, izraziti samo čuđenje: zar se doista tako slabo uzajamno razumijemo? Kakve su onda, kad je tako, uopće naše mogućnosti zajedničkog rada i razmišljanja? Jer, na kraju svojega teksta autor, sasvim opravdano, zahtijeva da redakcije »Historije naroda i narodnosti Jugoslavije« rade »isključivo kao radni kolektivi naučnih radnika a i jedino s naučnom argumentacijom, a ne kao ekspoziture bilo kakvih političkih ili društvenih organa ili organizacija« (rukopis, str. 4). Nije li, možda, autor u takvom kontekstu protumačio i moj izričaj o »prostornoj i društvenoj cjelini« južnoslavenskog područja? Nije li smatrao da je i taj zahtjev postavljen »bez obzira na stvarne istoriske celine« i »sa stanovišta historijskog rezultata 19. i 20. st.« (rukopis, str. 2), kao što tumači i moju koncepciju o hrvatskoj povijesti u srednjem vijeku? Nisam li i ja svojim referatom bio nekakva »ekspozitura« i, dosljedno tome, moralno nedoličan? Kako bilo, sasvim je jasno da je prof. Grafenauer mojim tezama dao nekakvo aktualno, političko značenje, a meni neke neznanstvene, tko-bi-znao-kakve, ciljeve!

A izričajem o »prostornoj i društvenoj cjelini« nisam pomišljao ni na što drugo, nego jednostavno na sustav društvenih veza u srednjem vijeku. Nisam pritom ni u jednom trenutku poricao, kako se to lako može vidjeti iz mogega referata, u prvom i drugom odjeljku ovoga priloga, niti bi se to uopće moglo, »stvarno postojeće društvene celine« (Grafenauer, rukopis, str. 4), ali sam zastupao nešto drugo: zahtjev da se postojeće, srednjovjekovne društvene celine na južnoslavenskom području tumače, pored svega drugoga, i u svjetlosti uzajamnih veza, i to u nekoliko slojeva, ne samo unutar područja što su ih zapremali pojedini jugoslavenski narodi, niti samo između njih, nego i u širokoj mreži društvenih komunikacija koje su se protezale čitavim područjem od Panonije do Jadrana i Italije, od Alpa do juga Balkanskog poluotoka i sredozemnih mora. Upotrebljavajući taj, za mogega osporavatelja toliko neprihvatljiv, izričaj, nisam mogao ni slutiti da bi on mogao izazvati tako fantastična tumačenja i čitave ideološkoaktualne konstrukcije. Izričaj, uostalom, sâm za sebe, nije uopće važan — važan je samo njegov metodološki sadržaj — mogao bi se pronaći i bolji, ali on unatoč tome nije smio biti uzrokom spora, jer sam u referatu iscrpno objašnjavao zamisao o ulozi društvenih komunikacija, u odjeljcima 17. i 18, napose upozoravajući na važnost tzv. »rubnih područja«, što svaki čitatelj može lako sâm provjeriti. Ta je zamisao, dakle, morala biti jasnom, bez obzira na sâm izričaj. Dakako, uz normalnu pretpostavku da se ta zamisao mogla/htjela razumjeti.

22. Problem, dakle, nije bio u izričaju, nego u činjenici da prof. Grafenauer i ja drugačije shvaćamo, pa onda drugačije i govorimo o srednjovjekovlju. Prof. Grafenauer smatra da moje teze prekrajaju srednjovjekovnu epohu »sa stanovišta historijskog rezultata 19. i 20. st.«, pa i mojem izričaju o

»prostornoj i društvenoj cjelini« daje smisao političkih kategorija XIX. i XX. stoljeća. A ja sam tim pojmom pomišljao na nešto sasvim drugo: isključivo na društvene, prije svega intelektualne, komunikacije, na one procese uzajamnih utjecaja koji su se gibali i širili mimo političkih granica, ne obazirući se na zasebnosti srednjovjekovnih društava, i uvjetovali njihov misaoni i društveni rast.

Primjera za takve veze ima mnogo i svi ih dobro poznajemo: pomaci i širenja pismenosti, od glagoljice i ćirilice do latinskih minuskula, njihova djelovanja i društveni utjecaji. Glagoljica: širenje od juga Balkanskog poluotoka do Kvarnera i Istre i njezina društvena uloga u Hrvatskoj, ali i pomak kroz južnoslavenski prostor od jugoistoka prema sjeverozapadu. Ćirilica: jedinstven ćirilski prostor od Makedonije do Kupe i Une, s važnim djelovanjem na hrvatsku srednjovjekovnu pismenost, ćiriljska pismenost, dakle, kao komunikacijski most između naših zemalja u srednjem vijeku. U mojem shvaćanju srednjovjekovlja takva širenja pismenosti i njihovi kulturni krugovi nisu bili samo leksikonski podaci za one periferne odjeljke u »Historiji naroda Jugoslavije I« pod naslovom: Kultura, nego oslonci fundamentalnih društvenih procesa, zbog čega držim da bi te pojave morale doći u samo središte naših tekstova. Zatim, socioekonomska zbivanja koja zahvaćaju velike dijelove našega prostora u srednjem vijeku: trgovački putovi i gospodarsko povezivanje naših zemalja, među političkih ili društvenotipoloških granica, ali i procesi poremećaja: epidemije, glad, krize, migracije, depopulacija i sl., kao pojave koje prelaze južnoslavensko područje i izbijaju na Jadran/Mediteran ili na drugoj strani u srednju Evropu itd. Nadalje, u kasnom srednjem vijeku, zajedničke egzistentne ugroženosti pred osmanlijskim pritiskom, pokušaji otpora i njihove ideološke posljedice, prije svega u hrvatskom društvu u prvoj četvrtini XVI. st. itd.

Moj je izričaj, prema tome, značio težnju za uočavanjem društvenih uzajamnosti, oslonjenu na spoznaji da se srednjovjekovna društva nisu razvijala kao osamljene, okamenjene ćelije, nego da su se ona obogaćivala u tim magistralama uzajamnih veza i da ih sama za sebe ne smijemo ni istraživati ni tumačiti. Takva predodžba o vezama društava nije nimalo mijenjala »stvarno postojeće društvene celine« (Grafenauer), dakle njihove političke granice, pravne strukture ili društvene zasebnosti, ali je ona uočavala i isticala one pojave koje su ili poticale ili kočile njihov razvoj, što znači da su se na taj način unosili činitelji promjenâ i rasta u prividnu statičnost srednjega vijeka. A u interpretaciji prof. Grafenauera taj je zahtjev značio »tragičnu samoprevaru«!? I to upravo u godini, 1987, u kojoj je kongres jugoslavenskih povjesničara u Prištini u osnovi posvećen istoj problematici i vezama između naših naroda! Je li za takvu, uistinu zastrašujuće neprimjerenu, ocjenu mogao biti kriv samo moj izričaj kojim sam se zalagao za jedan drugačiji istraživački postupak? Ili je, pak, riječ o prilogu koji ne vodi dovoljno računa o razložnosti?

23. Gledište o ulozi društvenih komunikacija u srednjem vijeku jedna je od graničnih crta između tradicionalne i društvene povijesti. Ona historiografija koja je u istraživanju o različitim pitanjima hrvatske srednjovjekovne povijesti metodološki bila pretežno usmjerena prema političkom razvoju i koja je na taj način ustrajno nastojala tumačiti hrvatsko srednjovjekovlje, nije mogla prodrijeti do produbljene spoznaje o njemu, bez obzira na golemo bo-

gatstvo i važnost svojih znanstvenih prinosâ. Metodološka je osnovica takve historiografije bila preuska, jer je srednji vijek promatrala statički, bez interdisciplinarnosti i potrebne širine. Ona je ostajala ili unutar ili barem u blizini tradicionalne povijesti, a širini vidokruga i novim spoznajama povjesničara vodile su neke druge discipline koje su se, spram povijesne znanosti, bezrazložno mogle činiti samo pomoćnicima, naprimjer, filologija ili povijesna demografija.

Razvoj tih znanstvenih disciplina posljednjih je desetljeća sve jasnije upozoravao na ulogu društvenih komunikacija u srednjem vijeku, na jedno složenije, produbljenije tumačenje srednjovjekovnog društva. Jer, te su discipline zaobilazile čvrsto postavljene bedeme tradicionalne povijesti koja je i dalje ustrajno proučavala svoje omiljene teme, one su se izravno približavale srednjovjekovlju i njegovim društvenim zajednicama, pojedincu i njegovoj osjećajnosti, one su svojim predmetom istraživanja i postignutim rezultatima upotpunjavale i obogaćivale našu spoznaju o srednjovjekovnom svijetu.

Tako smo, naprimjer, prema dostignućima jezikoslovnih istraživanja u posljednja dva desetljeća (vidi radove Vesne Jakić-Cestarić) mogli shvatiti nepotpunost nekih uobičajenih postupaka u našoj historiografiji. Koliko je samo napora uloženo, u tijeku nekoliko naraštaja povjesničara, u jedno par excellence političko pitanje: jesu li Trpimirovići vladali Dalmacijom ili nisu? Argumentacija *pro et contra* bila je, nažalost, upravo toliko nesigurna da je uvijek iznova omogućavala nastavak diskusije i prividno priklanjanje predloženih rješenja jednoj istini koju, prema izvornoj građi, ipak nismo mogli neprijeporno utvrditi. Samu činjenicu historioografske kontroverze o Trpimirovićima i ranosrednjovjekovnoj Dalmaciji možda i ne bi trebalo posebno isticati, jer spornim pitanjima obiluje naša rana povijest, ali je problem u tome što su predložena rješenja o opsegu političke vlasti Trpimirovića uvijek isključivo bila ili kategorički potvrdna ili kategorički odrećna s obzirom na dalmatinske gradove, već prema metodi rada pojedinog povjesničara i, napokon, što je historiografija toj kontroverzi pridavala mnogo veću važnost od one koju je ona zapravo trebala imati.

Tek je razvoj jezikoslovnih istraživanja o romansko-slavenskim odnosima u srednjovjekovnoj Dalmaciji, čime je znatno prošireno područje istraživanja, omogućio oblikovanje drugačijega povijesnog mišljenja i njegovo usmjerenje prema povijesti društva. Ta je nova povijest, koja je napuštala tradicionalne sheme u kojima etnokulturne ili političke razlike bijahu nesavladiva prepreka, upotpunila našu spoznaju o razvoju društva, o dalmatinskom srednjovjekovlju koje se u dugostoljetnim procesima *mijenja*, a time i njegova uloga/odnos spram cjeline hrvatske povijesti.

Nova znanja o istočnojadranskim gradovima — prije svega predodžba o njihovim plodnim romanskim temeljima na koje se nadograđuje svježije slavensko/hrvatsko štablo, pa se u dugom rastu i u uzajamnom prožimanju stvara zaseban tip komunalnih društava u hrvatskom srednjovjekovlju — otvorila su novi pogled na njihovu srednjovjekovnu povijest, u kojemu je bitan bio zaključak da su procesi promjena *unutar* njihovih društava veoma važna pojava njihove povijesti i da tu povijest više ne smijemo promatrati samo kroz političke odnose sa zaledem. Problem vrhovne vlasti Trpimirovića

nad Dalmacijom tek je u takvom kontekstu mogao dobiti svoje pravo osvjetljenje: raspon između težnji i ostvarenja u politici Trpimirovića prema dalmatinskim gradovima, doduše, veoma je važna, ali ne i odlučna, ključna pojava u društvenom razvoju ranosrednjovjekovne Hrvatske. Politička vlast nad Dalmacijom i njezine promjene, prema tome, svakako je jedno od središnjih područja našega istraživanja, jer bez političkih odnosa ne bismo mogli tumačiti složeni razvoj društva. Ali, za razlaganje o ulozi društvenih komunikacija u srednjem vijeku važno je zaključiti da su komunalna društva u Dalmaciji već od ranoga srednjega vijeka postajala i napokon čvrsto postala sastavnim dijelovima hrvatske povijesti, upravo osnovica hrvatskog srednjovjekovnog društva, i da u tom procesu srašćavanja sa zaleđem politički odnosi nisu bili jedino odlučna komponenta, bez obzira na to je li riječ o Trpimirovićima ili o vladanju Mletačke Republike. Razumiye se, o ulozi političkih veza u cjelovitom odnosu između komunalnih društava u Dalmaciji i hrvatskog zaleđa bit će govora i u budućim istraživanjima, premda je taj problem hrvatska historiografija oduvijek temeljito proučavala, jer utjecaj političke vlasti nad dalmatinskim gradovima nije bio jednak u svim razdobljima srednjega vijeka. Arpadovići i Anžuvinci svakako veoma pojačavaju proces homogenizacije između obalne i kontinentalne Hrvatske i vrše jak utjecaj, napose u razdoblju anžuvinske integracije, na razvoj Dalmacije. Ipak, i u takvom je zaključivanju potreban oprez, jer intelektualno sazrijevanje dalmatinskih komuna pod mletačkom vlašću jasno pokazuje da na njihov, jednom oblikovani, društveni razvoj više nije odlučno utjecala vrsta političke vlasti, premda se takvo djelovanje ni u XV/XVI. st. ne smije sasvim zanemariti.

24. Temelj takvom pogledu na srednji vijek bile su veze ljudi, uzajamnosti i prožimanja društava. U takvom shvaćanju hrvatske povijesti i neka su druga pitanja, koja su ustrajno opterećivala stariju historiografiju, postajala jasnijima i uključivala se u nove predodžbe o srednjovjekovlju. Ako smo, napokon, mogli zaključiti da je romanski etnokulturni sloj, kao nositelj urbanog kontinuiteta na istočnom Jadranu, ustvari bio jedan od važnih sastavnih dijelova u složenom procesu, u kojemu se oblikovalo hrvatsko srednjovjekovno društvo, onda su i dugi, besplodni sporovi o hrvatstvu/nehrvatstvu nekih razvojnih pojava u dalmatinskim gradovima postajali suvišnima u našim zaključivanjima. U kontroverzama o dalmatinskom kroničarstvu XIII. i XIV. st., naprimjer, s najvećom su se jasnoćom očitovali tradicionalizam historiografije i njezina polarizirana, pragmatistička gledišta. Kako, naprimjer, jedan Roman u srcu splitskoga *Trecenta*, Miha Madijev, uopće može biti sastavnim dijelom hrvatskoga društva i njegova misaonog razvoja kada u svojoj kronici žestoko napada jednog hrvatskog feudalca i pobjednički se raduje propasti Bribirca Mladena? Izlaz iz zatvorena kruga tog pitanja za tradicionalnu historiografiju bijaše nemoguć. Na stranama ovog časopisa već sam jednom upozorio da je tradicionalno tumačenje tog pitanja približavalo sasvim suprotne historiografske škole. Vjekoslav Klaić je Miha Madijeva nazivao »ogorčenim Talijancem«, a iredentist Giuseppe Praga Mladenov je pad smatrao pobjedom »talijanskih« komuna u Dalmaciji, što bijaše isto (HZ XXXIII—XXXIV, 1980—81, 174—175). To je bio pravi, čisti otočentizam, to je bila historiografija koja je srednji vijek uistinu promatrala »sa stanovišta historijskog rezul-

tata 19. i 20. st.« (Grafenauer) i ako smo htjeli napredovati prema humanizaciji povijesnog mišljenja, morali smo prevladati postupke tradicionalne metodologije i na drugačiji način pristupiti srednjovjekovnom društvu.

Mogućnosti za takav pristup u posljednja su dva desetljeća postajale sve opsežnijima i poticajnijima. Važan prinos novim gledištima o kasnom srednjem vijeku dala je upravo slovenska historiografija. Dugogodišnja istraživanja Ferde Gestrina o jadranskim migracijama pružala su, kako su se njegovi rezultati iz godine u godinu pojavljivali, sve određenije spoznaje o međujadranskim vezama ljudi. To je upućivalo na zaključak da je jadransko područje na kraju srednjega vijeka bilo društveno jedinstveno, bez obzira na suprotnosti političkih vlasti, vezano pomacima ljudi i ideja, bez čega ne bismo mogli objasniti društveno i misaono sazrijevanje dalmatinskih gradova i, napokon, njihovu istaknutu ulogu u hrvatskoj povijesti (usp. HZ XXXVI, 1983, 299—305). Na temelju takvih odrednica jedan je zaključak bivao sve jasnijim: da je razvoj srednjovjekovnih društava bio slojevit i da ona između sebe, unatoč političkim i pravnim zasebnostima, nisu bila statički odijeljena i jedna drugima nepoznata, pa da ih zbog toga i moramo višeznačno, a ne jednosmjerno, shematski istraživati i tumačiti. Taj sam zaključak nastojao primijeniti i na svoj prijedlog o tekstovima u prvoj knjizi »Historije naroda i narodnosti Jugoslavije«. Prvo je izdanje iz 1953. srednjovjekovnu povijest naših naroda promatralo više-manje statički. Novi bi tekst, smatrao sam, trebao uočavati društvene veze u nekoliko razvojnih slojeva: prvo, unutar područja na kojima su se razvijali pojedini naši narodi, drugo, između naših srednjovjekovnih zemalja, na čitavom južnoslavenskom prostoru, ne gubeći iz vida važnu i istraživački osjetljivu ulogu tzv. »rubnih područja«, i treće, na širokom prostoru jugoistočne Evrope i Mediterana. Bez takva, široko zamišljena, okvira nemoguće je sagraditi predodžbu o stvarnoj povijesti društva.

IV.

25. Takva je koncepcija vodila bitno drugačijem prikazu o hrvatskoj srednjovjekovnoj povijesti nego što je bio onaj u prvoj knjizi iz 1953. Uočavajući društvene veze i procese promjena, u kojima se u srednjem vijeku oblikovala hrvatska povijest i njezin društveni prostor, oslobađali smo se okamenjenih shema stare historiografije. Tako zamišljeni tekst ne bi obuhvaćao samo one povijesne pokrajine koje su ulazile u politički pojam zemalja krune Sv. Stjepana, nego i područja izvan tog opsega koja se, u različitim oblicima, uključuju u širu povijest hrvatskoga naroda.

Prof. Grafenauer je odbacio takvu koncepciju o hrvatskoj povijesti srednjega vijeka, smatrajući to pokušajem da se »bez obzira na stvarne istoriske celine povezuje u povjesnom prikazu teritorija etničkih celina sa stanovišta historijskog rezultata 19. i 20. st. (Hrvati—Dubrovnik i Hrvati—Dalmacija), a da se u suprotnosti s stvarnim historijskim razvojem ne uzima kao osnovni problem formiranje tog historijskog rezultata (širenje 'hrvatstva' na Slovinje od 15. st. dalje, a u Dalmaciju i Dubrovnik u 19. st.)«, što je, prema autoru, »prekid sa istoriskom naukom« (rukopis, str. 2; potcrtano u rukopisu).

Ne samo da je prof. Grafenauer u tom tekstu upotrijebio neumjereno oštre riječi o »prekidu sa istoriskom naukom«, koje bi, možda, bile primjerene nekoj drugoj vrsti pisanih tekstova, a nikako znanstvenoj diskusiji povjesničara, čime je zapravo pokazao kako se znanstvena diskusija ne smije voditi, nego je, što je još gore, tako neprimjereni izričaj bio plod autorova neshvaćanja mojih prijedloga. Jer, zahtjev za komparativnim proučavanjem čitava prostora hrvatske povijesti nipošto nije značio, kako sam već istaknuo, brisanje »stvarnih istoriskih celina«, niti se takvim postupkom hrvatsko srednjovjekovlje promatralo »sa stanovišta historijskog rezultata 19. i 20. st.«. Naprotiv, istraživanje je itekako vodilo računa o društvenotipološkim razlikama i posebnostima pojedinih hrvatskih zemalja, na što sam u referatu izričito i iscrpno upozoravao, ali je zato imalo zadatak da ih razvojno uspoređuje i sinkrono prati, stvarajući tako cjelovitu predodžbu o društvenim procesima i prostoru, na kojemu se oblikovala povijest hrvatskog naroda.

26. Prijedlozi za koje sam se zalagao temeljili su se, prema tome, na odnosima koji su postojali u srednjovjekovnom društvu, a ne na »širenju 'hrvatstva'« u Dalmaciju ili Dubrovnik (Grafenauer), u značenju što ga donose tek integracijski procesi XIX. stoljeća. Temeljno je pitanje istraživanja bilo: vrše li Dalmacija i Dubrovnik kakvu ulogu u razvoju hrvatskoga naroda, postoji li kakva veza između tih područja i hrvatske povijesti u srednjem vijeku ili ne? Struktura teksta o hrvatskoj povijesti ovisi o odgovoru na to pitanje. Ako bi naš odgovor bio određen, u tom tekstu ne bi bilo ni Dalmacije ni Dubrovnika i, razumije se, obrnuto.

Sirenje »hrvatstva« na Dalmaciju i Dubrovnik u XIX. st., dakle pojava moderne nacionalne svijesti, o čemu zapravo govori prof. Grafenauer, nije nimalo odlučna pojava za određivanje i tumačenje društvenih procesa u srednjem vijeku, napose za Dalmaciju, kada dobro znamo da se dalmatinski gradovi već od ranog srednjeg vijeka počinju uključivati, u dugim i složenim procesima, u širi razvoj hrvatskoga društva. Zbog toga je i napomena prof. Grafenauera o integracijskim procesima XIX. st. bila neprimjerena razgovoru o ulozima/mjestu Dalmacije u hrvatskoj povijesti srednjega vijeka. Razumije se, u obrnutom smjeru uzročna je veza itekako važna: integracijske procese XIX. st. ne bismo mogli razumjeti i objasniti bez analize o društvenim pojavama u prethodnim stoljećima, pa i u razdoblju srednjega vijeka. Ali, za naš tekst o hrvatskoj srednjovjekovnoj povijesti to nema nikakve važnosti — time se mora baviti povjesničar koji istražuje XIX. stoljeće, a ne medievist.

Unatoč tome, prof. Grafenauer mi upravo to zamjerava: da zahtijevam da Dalmacija bude uključena i protumačena u tekstu o hrvatskoj povijesti u XV. i XVI. st. samo zato što prebacujem *političke* pojave i odnose iz XIX. st., kada »hrvatstvo« u nju prodire, u srednji vijek. A to samo pokazuje da prof. Grafenauer čitav problem promatra s gledišta *političke povijesti* Hrvata, a ja sa stajališta *društvenog razvoja i društvenih procesa*, u kojima su *političke* pojave samo jedan od sastavnih elemenata. A ta razlika u polazištima nije ni površinska ni periferna, nego je prije svega *konceptijska*: riječ je o drugačijem shvaćanju hrvatske povijesti srednjega vijeka. Zbog toga se prof. Grafenauer zalaže za »kontinuitet u konceptu«, dok ja držim da upravo konceptijskog kontinuiteta ne bi smjelo biti. Ili drugačije, naše su ocjene o prvom izdanju »Historije naroda Jugoslavije« upravo zbog toga sasvim suprotne.

27. Problem, pak, Dubrovnika mnogo je složeniji i po svemu znanstveno osjetljiviji, pa mu valja prići s najvećom pažnjom. Na početku je nužno to pitanje i historiografski odrediti.

Sve sinteze o hrvatskoj povijesti srednjega vijeka u svoj su opseg uključivale i Dubrovnik, od Tadije Smičiklase (Poviest hrvatska, Zagreb 1882) do Nade Klaić (Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971. i Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb 1976). Jesu li autori sinteza time grijeshili ili nisu? Možemo li pisati tekst o hrvatskoj povijesti srednjega vijeka bez Dubrovnika? To pitanje ne možemo zanemariti ni u zajedničkom radu na prvoj knjizi »Historije naroda i narodnosti Jugoslavije«. Jer, i u nacrt za treću i četvrtu knjigu »Povijesti hrvatskoga naroda« (Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu), koje obuhvaćaju razdoblje od početka XII. do kraja XVIII. st., uvrstili smo posebna poglavlja o Dubrovniku. Je li to bilo ispravno ili nije? Veoma je važno pouzdano i jasno odgovoriti na to pitanje. A da za tzv. sinteze o hrvatskoj srednjovjekovnoj povijesti ne može vrijediti jedna koncepcija, a za prvu knjigu »Historije naroda i narodnosti Jugoslavije« sasvim drugačija koncepcija, mislim da je zaključak izvan svake načelne dvojbe: u svakom tekstu o našoj srednjovjekovnoj povijesti, bez obzira na to je li to pregled o povijesti hrvatskoga naroda ili je to povijest naroda Jugoslavije u srednjem vijeku, može postojati samo jedna, na znanstvenom prosuđivanju utemeljena, koncepcija o srednjovjekovnom Dubrovniku. A takav zaključak nije »prekid sa istoriskom naukom« (Grafenauer), nego znanstveno pitanje koje ne može zanemariti nijedan autor pregleda o hrvatskoj povijesti srednjega vijeka, bez obzira na to za koga i za kakvu ediciju takav pregled piše. A kao takvo, ono se ne može zaobići ni u radu na »Historiji naroda i narodnosti Jugoslavije I«.

28. U referatu sam se, dakako, osvrnuo na to pitanje, upozoravajući na nekoliko bitnih činjenica koje određuju način prikaza o povijesti srednjovjekovnog Dubrovnika: prvo, da njegov razvoj, kao tipičnog »rubnog područja«, moramo slojevito i višeznačno tumačiti; drugo, da kriteriji političke povijesti ne mogu biti isključivim osloncem teksta; treće, da Dubrovnik tipološki pripada srednjovjekovnim komunalnim društvima u Dalmaciji i četvrto, da njegov razvoj ne možemo potpuno izdvojiti iz prikaza o hrvatskoj povijesti srednjega vijeka, kako je to bilo učinjeno u prvom izdanju »Historije naroda Jugoslavije« iz 1953.

Zadatak mojega referata, dakako, nije mogao biti da određuje sadržajnu strukturu prve knjige »Historije naroda i narodnosti Jugoslavije«, ali sam njome želio potaknuti diskusiju i braniti zaključak da naše shvaćanje o srednjovjekovnom Dubrovniku i tekst o njegovoj povijesti moraju biti drugačiji nego što su bili u izdanju iz 1953. Bitna značajka našega teksta o srednjovjekovnom Dubrovniku trebala bi biti, ističem to još jednom, njegova društvena slojevitost, izvan jednosmjernih zaključaka. To smatram najvažnijim, a pitanje strukture teksta i rasporeda poglavlja u knjizi u biti je periferno, pa su, razumije se, moguća i drugačija rješenja od onih za koja sam se zalagao u referatu. I u »Historiji naroda i narodnosti Jugoslavije« Dubrovnik može biti obrađen u zasebnom poglavlju, ali se njegova povijest svejedno mora višeslojno tumačiti, a ne pretvarati u tekst s jednosmjernim obilježjima. Ako

bismo, dakle, povijest Dubrovnika opisali u posebnom poglavlju, jednako kao i u izdanju iz 1953, ipak ne bismo mogli zanemariti one društvene značajke dubrovačke povijesti o kojima sam govorio u referatu.

To znači da Dubrovnik ne bismo mogli sasvim isključiti iz komparativnog teksta o srednjovjekovnim komunalnim društvima u Dalmaciji, dakle iz prikaza o hrvatskoj povijesti — ne bismo mogli zanemariti, naprimjer, njegovo upravno ustrojstvo i statutarno pravo, društvene klase, njihove odnose i oblike društvenog organiziranja, bratovštine i društvenu svakodnevicu, trgovačko poslovanje i pomorstvo, obrte itd.; iz takva teksta ne bismo mogli izostaviti ocjenu o političkoj diferencijaciji u Dalmaciji 1409/20, jer upravo usporedba s Dubrovnikom točnije osvjetljava razvoj mletačke Dalmacije; umjetnički i misaoni razvoj Dubrovnika ne bismo mogli isključiti iz prikaza o hrvatskoj književnosti ili slikarstvu u XV. i XVI. st. itd., na jednak način kao što — unatoč zasebnom poglavlju o Dubrovniku — u poglavljima o povijesti Bosne i Srbije od XII. do XV. st. ne bismo mogli izostaviti njihovo gospodarsko i migracijsko komuniciranje s Dubrovnikom, a time i zaključak o iznimnoj ulozi Dubrovnika u bosanskoj i srpskoj povijesti srednjega vijeka.

Ništa u takvoj predodžbi o srednjovjekovnom Dubrovniku nije plod »konvencionalnih granica koje polaze od modernog sveta« (dr. S. Čirković, *Kontinuitet ili prekid, Prilog diskusiji o prvoj knjizi, rukopis, str. 5*), niti polazi od »historijskog rezultata 19. i 20. st.« (Grafenauer). To je samo spoznaja o slojevitoj društvenoj ulozi jednog tipičnog »rubnog područja« srednjega vijeka. Uočavanje društvenih smjernica i društvenih procesa takvog područja nimalo ne mijenja bitnu značajku njegova srednjovjekovlja: političku i društvenu zasebnost koja ostaje njegovim obilježjem do propasti Republike. Zaključak o ulozi Dubrovnika u hrvatskoj povijesti ne temelji se na nekakvom nasilnom uklapanju »hrvatstva«, u modernom značenju tog pojma, u taj dalmatinski grad, niti na prenošenju suvremenih odnosa u srednji vijek, nego na spoznaji, koju možemo znanstveno obrazlagati i braniti, da se neki ključni društveni procesi dubrovačke srednjovjekovne povijesti, koje također možemo pažljivo i trijezno uočavati i tumačiti, u dugostoljetnim trajanjima i postupnim promjenama usmjeravaju prema širem razvoju hrvatske povijesti.

29. Zaključak o društvenim procesima koji srednjovjekovni Dubrovnik postupno, u dugim trajanjima, uključuju u hrvatsku povijest smatram jednom od bitnih pojava u mojem shvaćanju o višeslojnosti dubrovačkoga srednjovjekovlja. Upravo sam u tom značenju u referatu i isticao da je srednjovjekovni Dubrovnik dio hrvatske povijesti. To se gledište, dakako, nije temeljilo na tradicionalnim kriterijima. Ono se nije moglo iskazati povijesnopolitičkom kartom i na njoj ucertanim granicama. U odnosu na politički opseg što su ga oblikovale hrvatske zemlje u okviru krune Sv. Stjepana, Dubrovnik nije bio njegov sastavni dio, pa je tek od 1358, kao dio Dalmacije, priznavao vrhovnu vlast ugarskih/hrvatskih vladara i tako ušao u sklop Hrvatske, točnije ugarske/hrvatske države, ali je, ustvari, upravo od sredine XIV. st. sve izrazitije razvijao svoju političku samostalnost. Na povijesnoj karti XV/XVI. st. Dubrovnik je mogao biti samo zasebno područje i samostalna jadranska Republika.

Odnos Dubrovnika prema hrvatskoj povijesti zasnivao se na postupnim procesima društvenog uključivanja. Oni su bili uvjetovani veoma složenim

okolnostima srednjovjekovnog društva, pri čemu isključivo politički, kasnije i državni razvoj Dubrovnika nije mogao biti odlučan. Ali, zaključak o postupnom društvenom uključivanju Dubrovnika u širi opseg hrvatske povijesti znači i nešto drugo: da se taj uzajamni odnos u tijeku srednjega vijeka mijenjao i da, naprimjer, nije bio jednak u ranom i kasnom srednjem vijeku.

Moglo bi se kazati da u ranosrednjovjekovnoj epohi postoje samo društveni preduvjeti za kasnije procese — Dubrovnik je protokomunalno društvo bizantske Dalmacije, po svojem ustrojstvu jednako drugim dalmatinskim gradovima, ali okruženo pojasom tzv. Sklavinija koje se protežu od Cetine na jug. Ta zajednička podloga, tj. protokomunalno društveno ustrojstvo, uvjetuje društvene procese u razvijenom i kasnom srednjem vijeku. Ubrzat će ih i pojačati priznavanje mletačke vlasti 1205. Budući da je Venecija u XIII. st. imala u svojoj vlasti gotovo čitav istočni Jadran, od Istre do Dubrovnika, mletački je politički opseg jačao proces društvene homogenizacije među dalmatinskim gradovima. Sličan se proces vrši i na području Neretvanske Kneževine gdje priznavanje mletačke vlasti 1278. ubrzava uključivanje otoka Braća i Hvara u pojam komunalnih društava u Dalmaciji. Zbog toga je Nada Klaić u »Povijesti Hrvata u razvijenom srednjem vijeku« (1976), s pravom, u zasebnom poglavlju, pod naslovom: »Mletačka kneštva do potpunog gubitka Dalmacije (1358. g.)«, obradila sve dalmatinske gradove pod vlašću Venecije, od kvarnerskih komuna prema jugu, pa i nekadašnje neretvansko područje i Dubrovnik (68—97). Za naše razlaganje ovdje, dakako, nije toliko važan politički aspekt mletačke vlasti, koliko njezine društvene posljedice. Još više to vrijedi za Zadarski mir 1358: i tu nas zanimaju društvena djelovanja anžuvinske integracije, a ne njezina politička povijest.

Tako se od XII. st. dalje na istočnom Jadranu pojačava proces društvenog približavanja među dalmatinskim gradovima, a potkraj srednjega vijeka, u XV. st., taj će proces već biti sasvim oblikovan, kako to lijepo pokazuje razvoj književnosti ili likovnih umjetnosti. To je bio sadržaj moje teze da se dvanaesto poglavlje »Historije naroda Jugoslavije« iz 1953. odnosi na hrvatsku povijest, razumije se, uz uočavanje i isticanje društvene slojevitosti Dubrovnika, o čemu je u referatu bilo dosta govora.

A o tim važnim društvenim procesima u razvoju srednjovjekovnog Dubrovnika nije bilo gotovo ni riječi u prvoj knjizi iz 1953. Zbog toga sam i isticao da novo izdanje prve knjige mora na drugačiji način, višeznačno, tumačiti povijest Dubrovnika. Jer, usporedo s procesom društvenog približavanja drugim dalmatinskim gradovima, Dubrovnik razvija i svoje odnose sa zaleđem, čvrsto se gospodarski vezuje za Bosnu i Srbiju. Ukratko: Dubrovnik je »rubno područje« slojevite povijesti, pa držim da takav razvoj mora ocrtati i »Historija naroda i narodnosti Jugoslavije«.

30. Ako se, dakle, prof. Grafenauer nije mogao suglasiti s mojim pogledima na tekst o hrvatskoj povijesti, valja postaviti pitanje: kakva je, pak, bila koncepcija o hrvatskom srednjovjekovlju u mojega osporavatelja? Svakako, valja uzeti u obzir činjenicu da je jedan od glavnih ciljeva autorova kratkog priloga bila kritika mojih teza, pa svoju koncepciju nije mogao iscrpno izložiti. Ipak, u nekoliko sažetih rečenica iskazao je i neke elemente vlastitih gledišta, pa se na njih valja osvrnuti.

Prof. Grafenauer, kako sam već istaknuo, smatra da bi u tekstu o hrvatskoj povijesti u »Historiji naroda i narodnosti Jugoslavije I« trebao biti »osnovni problem formiranja tog historijskog rezultata (širenje 'hrvatstva' na Slovinje od 15. st. dalje, a u Dalmaciju i Dubrovnik u 19. st.)«. Zaključujući svoj osvrt na moj referat, on ističe da je njegov »daleko najveći deo ipak posvećen problemu, kako što uže povezati Dalmaciju i Dubrovnik u toku čitavog historijskog razvoja u celinu s hrvatskom historijom«, što je, prema prof. Grafenaueru, »u direktnoj suprotnosti sa stvarnim historijskim stanjem, pošto su živeli Hrvati do 19. st. u *tri različita društva* (pa i sa tri različita književna jezika) i najznačajnije pitanje formiranja hrvatskog naroda u 19. st. bilo je vjerojatno upravo prevladavanje ovih u toku nesretne istorije izraslih razlika u njegovim strukturama« (rukopis, str. 2; potcrtano u rukopisu).

Moram, nažalost, kazati da se u tom tekstu prof. Grafenauera, što sam ga ovdje u cjelini naveo, isprepleću općepoznati podaci s netočnim zaključcima, oblikujući, doduše samo na prvi pogled, veoma neodređenu koncepciju o hrvatskoj povijesti i, dosljedno tome, takvu strukturu teksta o toj povijesti s kojom se nikako ne mogu suglasiti.

Postoje u tom tekstu i, pretpostavljam, manje sporne stvari, od kojih je lakše početi. To je, prije svega, neusklađenost u nazivlju. Trebali bismo razlikovati razvoj/oblikovanje hrvatskog naroda u tijeku srednjovjekovlja i u dopreporodnim stoljećima od procesa nacionalne integracije u XIX. st., dakle od razdoblja u kojemu se pojavljuje moderna nacionalna svijest u Hrvata, a hrvatski narod oblikuje u modernu naciju. To znači da se hrvatski narod ne »formira« u XIX. st., kako kaže prof. Grafenauer, jer taj narod, očigledno, postoji i prije »historijskog rezultata« XIX. st., naravno, u strukturama i pojavama srednjovjekovnog društva, u pravnim, staleškim i ideološkim okvirima koji su sastavni dio feudalnog svijeta. Mnogo je teže s pitanjem: na koji ćemo način, s kakvim koncepcijskim polazištima istraživati razvoj Hrvata u srednjem vijeku ili, kako kaže prof. Grafenauer, »formiranje tog historijskog rezultata«? A upravo su u tome naša gledišta sasvim različita.

Prof. Grafenauer se zalaže za »kontinuitet u konceptu«, za koncepcijska rješenja iz 1953, pa bismo te Hrvate koji do XIX. st. žive u »tri različita društva« morali i u našim istraživanjima, u našim tekstovima jednako tako odvojiti i rascijepiti, strogo ih sve do XIX. st., kada se »hrvatstvo« širi na Dalmaciju i Dubrovnik (Grafenauer), promatrati u njihovim zatvorenim povijesnim cjelinama ili pokrajinama, bez ikakvih usporedbi, ne postavljajući nikakva složenija pitanja o njihovom društvenom razvoju. To bi značilo da nije ispravno pisati cjelovitu povijest Hrvata, svih područja koja tvore osnovicu te povijesti, i komparativno analizirati u strukturalnim i kronološki postupnim presjecima njihove sličnosti/suprotnosti, jer bi takav postupak bio u »direktnoj suprotnosti sa stvarnim historijskim stanjem« (Grafenauer), nego valja pisati odvojene povijesti Hrvata u Slavoniji, zatim Hrvata u srednjovjekovnoj Hrvatskoj, pa Hrvata u Dalmaciji itd. Jer, to su te »stvarno postojeće društvene celine« o kojima govori prof. Grafenauer, pa njihove zatvorene bedeme ne smijemo preskočiti niti spoznajom da se ti povijesni dijelovi hrvatskog područja, dakako, između sebe društvenotipološki jasno razlikuju (to nije sporno!), pa će svaka povijesna analiza to i istaknuti, ali da ih u cjelinu spaja jedna druga,

jednostavna činjenica — da povijesne pokrajine ili »stvarno postojeće društvene celine« zajedno jesu prostor hrvatske povijesti i da ih, usporedo s isticanjem društvenotipoloških posebnosti, tako, a to znači zajedno, moramo i tumačiti, uočavajući njihova uzajamna djelovanja, u složenim procesima promjena, u kojima se oblikuje svako srednjovjekovno društvo, pa i hrvatsko.

Prema sažetim napomenama u prilogu prof. Grafenauera, sve to valja ocrtavati u prvobitnoj statičnosti. Dalmaciju ćemo nakon 1409/20. odvojiti od temeljnog teksta o hrvatskoj povijesti, jer se tada nad njom gasi budimska dinastička vlast, ona se nakon mletačkog osvajanja nalazi izvan političkog pojma Hrvatske, odnosno zemalja krune Sv. Stjepana, pa u skladu s tom političkom promjenom ta pokrajina mora biti ocrtana sama za sebe, negdje na nekom drugom mjestu, u nekoj drugoj knjizi, bez obzira na činjenicu da su u *Quattro* i *Cinquecentu* upravo Dalmacija i njezina urbana središta osnovica društvenog razvoja u Hrvatskoj — tu će se rađati njihovi pogledi u budućnost, od hrvatskog pjesništva, preko društvenih težnji Matija Ivanića, do ideoloških pomaka u protuturskim spisima i Pribojevićevu slavenstvu itd. Ali, prema prof. Grafenaueru sve to nije važno. Mletačka je Dalmacija »stvarno postojeća društvena celina«, pa upozoravati na ulogu Dalmacije u hrvatskoj povijesti i, dosljedno tome, uključiti povijest Dalmacije u temeljni tekst, ne znači drugo nego činiti nešto što je »u suprotnosti s stvarnim historijskim razvojem«, odnosno to ne može biti drugo nego »prekid sa istoriskom naukom«. A takvo gledište ne mogu nazvati drugačije nego najčišćim postupkom tradicionalne historiografije, veoma dalekim od društvene povijesti.

Zbog čega sve to? Naravno, samo zato da bi se na svaki način obranila koncepcija o hrvatskoj povijesti, u izdanju iz 1953. Suvišno je nakon toga uopće i postaviti pitanje: zar se uistinu moramo zaustaviti na istraživačkoj razini iz 1953? ali je, na samom kraju, nužno kazati nešto drugo. Ako je cjelokupna dopreporodna hrvatska povijest bila »nesretna istorija« (Grafenauer), pa je — bez obzira na to hoćemo li se suglasiti s takvom, svakako veoma pretjeranom i neuobičajenom, ocjenom ili ne — glavni zadatak preporodnog XIX. st., kako autor ističe, bilo »prevladavanje« razlika u njezinim razvojnim strukturama, zar onda ne bi bilo znanstveno najispravnije dopustiti hrvatskoj historiografiji da u okviru zajedničkog napora prema »Historiji naroda i narodnosti Jugoslavije« nastoji što potpunije objasniti sve aspekte te »nesretne istorije« u stoljećima srednjega vijeka, a ne žestoko joj to priječiti, samo zato da bi sinteza iz 1953, konceptijski nepromijenjena, mogla i dalje trajati u svom prvobitnom obliku?*

---

* Ova j prilog predan je redakciji 11. VII. 1987.

Zusammenfassung

DAS KROATISCHE MITTELALTER ZWISCHEN TRADITIONELLER
GESCHICHTE UND GESELLSCHAFTLICHER ENTWICKLUNG

Tomislav Raukar

Im Beitrag »Das kroatische Mittelalter zwischen traditioneller Geschichte und gesellschaftlicher Entwicklung« werden konzeptionsbedingte und methodologische Probleme erörtert, die sich aus der Abfassung des Textes über die kroatische Geschichte des Mittelalters in der neuen Ausgabe der »Historija naroda i narodnosti Jugoslavije« (Geschichte der Volksgruppen und nationalen Minderheiten in Jugoslawien) ergeben. Er besteht aus vier Teilen: die ersten beiden enthalten den Text des für die Beratung über Probleme der Methodologie bei der Arbeit an der genannten Ausgabe (Zagreb, Juni 1987) geschriebenen Referats, während der dritte und vierte Teil aus den Antworten auf die kritischen Anmerkungen von B. Grafenauer besteht. Der Verfasser befürwortet das methodologische Vorgehen der Gesellschaftsgeschichte und einen Text, der die Gesellschaftsprozesse in der kroatischen Geschichte des Mittelalters sowie ihre strukturellen Veränderungen deuten muß. Er widerspricht den Standpunkten von B. Grafenauer, daß auch in der neuen Auflage die Konzeption der ersten aus dem Jahre 1953 beibehalten werden sollte, weil das auch eine Beibehaltung der Teilung der kroatischen Geschichte im Rahmen der einzelnen Provinzen bedeuten würde, vor allem den Kriterien der politischen Entwicklung zufolge. In dem Text sollten alle Gebiete erfaßt werden, auf denen das kroatische Volk im Mittelalter gelebt hat, und diese gesellschaftliche Ganzheit muß sich auf die Systeme der Kommunikation und die Wechselwirkung auf mehreren Niveaus stützen: zwischen den einzelnen geschichtlichen Provinzen auf kroatischem Territorium, ferner zwischen den einzelnen jugoslawischen Volksgruppen und schließlich zwischen dem jugoslawischen Territorium und dem weiteren Gebiet Südosteuropas. Die gesellschaftlichen Kommunikationen verbinden solchermassen die mittelalterlichen Gebiete, statt sie zu trennen. Im Rahmen einer solchen Konzeption kann auch die kroatische Geschichte des Mittelalters nicht nur als mechanische Summe voneinander getrennter, obwohl gesellschaftlich individualisierter geschichtlicher Regionen dargestellt werden.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

HISTORIJSKI ZBORNİK GOD. XL (1) str. 1—470, Zagreb 1987.

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUS, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Narudžbe šalžite na adresu:

Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 5000 din.

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1988.